

De held als voorbeeld: morele thema's in de Alexanderroman

Naam: G.A.S. Maduro
Studentnummer: 335344
Begeleider: Professor dr. J.A. van Ruler
Adviseur: dr. T.K.A.M. de Mey
Vak: Masterscriptie Filosofie van een Bepaald Wetenschapsgebied
Credits: 18 ECTS
Vak code: FW-WVW4199
Aantal woorden: 23767
Datum: 3 mei 2017

Voorwoord:

Deze scriptie is een afsluitend deel van mijn masteropleiding Filosofie van een Bepaald Wetenschapsgebied aan de Erasmus Universiteit. Ik bedank mijn scriptiebegeleiders dr. J.A. van Ruler en dr. T.K.A.M. de Mey voor de begeleiding bij deze scriptie. Een woord van dank gaat tevens uit naar mijn naaste familieleden en in het bijzonder naar mijn vrouw en mijn dochtertje Alisha.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1: Inleiding	p.1
Hoofdstuk 2: Alexander de Grote en zijn opvoeders	p.4
2.1 Inleiding	p.4
2.2 Een schets van zijn leven	p.5
2.3 Invloed van zijn vader en moeder	p.6
2.4 Invloed van Aristoteles op Alexander	p.6
2.5 Conclusie en vooruitblik	p.7
Hoofdstuk 3: Homerische-, Aristotelische- en Christelijke morele thema's	p.9
3.1 Inleiding	p.9
3.2 Achtergronden Homerus	p.9
3.2.1 De grote werken van Homerus	p.10
3.2.2 Homerus en moraliteit	p.11
3.2.3 Homerus en het goddelijke wereldbeeld	p.12
3.3 Aristoteles	p.12
3.3.1 De zedenleer van Aristoteles	p.13
3.3.2 Moed	p.15
3.3.3 Rechtvaardigheid	p.15
3.4 De Christelijke ethiek	p.15
3.4.1 De brieven van Paulus	p.16
3.4.2 Augustinus	p.17
3.4.3 Deugdethiek van Augustinus	p.18
3.4.4 Thomas van Aquino	p.18
3.4.5 Deugdethiek van Thomas van Aquino	p.19
3.5 Conclusie	p.20
Hoofdstuk 4: De Alexanderroman in relatie tot Homerische-, Aristotelische- en Christelijke thema's	p.21
4.1 Inleiding	p.21
4.2 De Alexanderroman in relatie tot Homerische morele thema's	p.21
4.3 De Alexanderroman in relatie tot Aristotelische morele thema's	p.26
4.4 De Alexanderroman in relatie tot Christelijke morele thema's	p.32
4.5 Conclusie	p.36
Hoofdstuk 5: De wijsheid van Alexander de Grote	p.38
5.1 Inleiding	p.38
5.2 De vier leiderschapsprocessen	p.38
5.3 Essentiële eigenschappen voor een leider	p.40
5.4 Welke denkwereld past het beste bij dit boek?	p.40
5.5 Conclusie	p.42
Hoofdstuk 6: De conclusie	p.45
Literatuurlijst	p.47

Hoofdstuk 1: Inleiding

Alexander de Grote (356-323 v.Chr.), verder te noemen Alexander, was de koning van Macedonië. Hij staat bekend als één van de grootste veroveraars van de klassieke oudheid. Alhoewel er vrij veel bekend is over de veroveringen van Alexander, is er vrij weinig bekend over zijn persoonlijke leven; het weinige wat hierover bekend is, kan her en der uit geschiedschrijvingen worden afgeleid.

Ongetwijfeld is Alexander met de morele thema's van Homerus opgevoed. Ook is er in de literatuur sprake van concrete personen die bij zijn opvoeding betrokken waren. Gesteld wordt dat één van de eerste leraren van Alexander, Leonidas is geweest.¹ Hij was waarschijnlijk een bekende van Olympias, Alexanders moeder. Ook Alexanders vader, Philippus, zou hierbij betrokken zijn geweest, omdat er gezegd wordt dat hij Leonidas inhuurde om Alexander te trainen in de rekenkunde, de paardrijkunst en het schermen. Dit zijn de gebruikelijke vaardigheden die passen bij de opvoeding van een toekomstig vorst in de oudheid. Lysimachus wordt genoemd als een andere favoriete leraar van Alexander. Van hem wordt verteld dat hij een spel uitvond waarbij Alexander de Griekse held Achilles nadeed. Achilles, die een belangrijke rol speelde in Homerus' *Ilias*, was waarschijnlijk een belangrijk rolmodel voor Alexander. Achilles werd als een uitstekende strijder gezien en bovendien als één van de voorvaders van Alexanders moeder Olympias.

Een belangrijke bron voor de verhalen over Alexander is de Alexanderroman.² Dit is een genre uit de late oudheid en de middeleeuwen waarin wordt verteld over het leven en prestaties van Alexander. In het genre lopen feiten en fictie sterk door elkaar heen, maar het genre is niettemin historisch interessant omdat we aan de hand van wat er over Alexander wordt geschreven, meer te weten kunnen komen over de morele visie van waaruit het leven van de held beschreven wordt. In deze scriptie willen we laten zien hoe de beschrijvingen van het leven van Alexander in de Alexanderroman geïnspireerd zijn door een mix van ideeën uit verschillende morele tradities. Meer in het bijzonder zullen we proberen vast te stellen in hoeverre de Alexanderroman het leven van Alexander de Grote beschrijft vanuit een Homerische-, Aristotelische- of Christelijke visie op de mens en zijn morele idealen.

Ook de historische Alexander stond natuurlijk onder invloed van thema's die gangbaar waren in zijn tijd. Volgens Irwin (1989, p. 6) kan Homerus worden gezien als een morele autoriteit gedurende zowel de klassieke als de Hellenistische periodes in de Griekse geschiedenis. Homerus (c. 750 v.Chr.) wordt gezien als de schrijver van de *Ilias* en de *Odyssee*, zijn twee grote dichtwerken. Alhoewel aan deze gedichten waarschijnlijk niet evenveel autoriteit kon worden ontleend als aan religieuze geschriften zoals de bijbel of de koran in onze tijd, ging er toch wel een zekere invloed vanuit omdat veel Grieken de gedichten kregen onderwezen en ze ook nog in de Romeinse tijd een grote culturele functie vervulden. Zelfs duizend jaar later zien we Augustinus nog een studie maken van de Homerische gedichten.

¹ Verkregen op 19 juni 2015 van http://www.encyclopedia.com/topic/Alexander_the_Great.aspx

² Er bestaan verschillende versies van de Alexanderroman. Grofweg kan volgens De Rynck (2004, p. 21) worden gesproken over drie versies. De oudste versie is de versie die het dichtst staat bij de werkelijk plaatsgevonden gebeurtenissen. Een latere versie is ontstaan tussen 300 en 500 n.Chr. Deze versie gebruikt de eerste versie als bron maar daar worden fantasierijke verhalen aan toegevoegd. Een nog latere versie is ontstaan rond de achtste eeuw na Christus. Deze versie combineert de eerdere versies waarbij flink wat Joods-Christelijk materiaal wordt toegevoegd. In deze scriptie wordt gebruik gemaakt van de tweede versie, omdat deze volgens De Rynck (2004, p. 22) de belangrijkste en de meest invloedrijke sagen over Alexander vertelt.

Irwin (1989, p. 6) zegt over het belang van Homerus' geschriften voor de Griekse cultuur:

From Homer many Greeks drew central and influential, not always conscious, elements of their conception of the gods and the relation of gods to human beings, and they drew a moral outlook and ideal that remained influential long after it had been thoroughly criticized.

Wat deze geschriften aan menselijke idealen naar voren brachten, verschilde echter sterk van wat later door de filosofie en de religie op het gebied van de moraal zou worden voorgeschreven. Ook volgens Homerus is de hoogste prioriteit van een mens om een goed persoon te zijn. Wat er echter met een 'goed persoon' werd bedoeld, is niet zonder meer hetzelfde als wat wij er nu onder zouden verstaan. Een goed persoon werd, naar Homerische maatstaven, geboren in een goede familie en moest bovendien rijk en sterk zijn. Volgens Homerus verlies je minstens de helft van je goedheid zodra je bijvoorbeeld een slaaf wordt en daarmee je vrije status als zelfstandig mens verliest.

Vanzelfsprekend heeft Alexander de invloed ondergaan van de Homerische cultuur. Minder duidelijk is, of de historische Alexander ook beïnvloed is door de filosofie. Met name de figuur van Aristoteles is hier van belang, omdat Alexander volgens de overlevering een zekere tijd van Aristoteles les heeft gekregen. Volgens de overlevering verzocht Philippus in 343 v.Chr. Aristoteles om les te geven aan Alexander. Dit heeft hij waarschijnlijk voor een periode van drie jaar gedaan in Macedonië. Alexander en een groepje vrienden werden door Aristoteles mogelijk onderwezen in de volgende thema's: filosofie, bestuur, politiek, poëzie, drama en andere wetenschappen. Ook gaf Aristoteles volgens de overlevering een kleine versie van de *Ilias* aan Alexander, die deze altijd bij zich droeg. Aristoteles staat voor wat de moraalfilosofie betreft bekend om zijn leer van het juiste midden; de theorie die stelt dat uitersten dienen te worden vermeden. In wat volgt zal naast de Homerische levensopvatting ook de filosofie van Aristoteles een leidraad vormen bij onze interpretatie van de Alexanderroman.

Een moraalsysteem dat historisch gezien geen enkele invloed kan hebben gehad op Alexander, maar toch van belang kan zijn voor het begrijpen van het Alexanderbeeld in de Alexanderroman, is dat van de Christelijke religie. Als voorbeelden van Christelijke thema's die relevant kunnen zijn voor het begrijpen van de manier waarop de Alexanderroman het leven van Alexander de Grote beschrijft, kan onder andere worden verwezen naar de centrale rol van God en zijn morele wetten en de morele leerstellingen van Christus zoals weergegeven in het Nieuwe Testament. In wat volgt zullen we ook specifiek Christelijke eigenschappen onderscheiden die aan Alexander worden toegeschreven in het genre van de Alexanderroman, zoals die zich ontwikkelde vanaf de derde eeuw na Christus.

De drie hiervoor genoemde thema's (de Homerische-, de Aristotelische- en Christelijke thema's) lijken zoals eerder opgemerkt eveneens tot uitdrukking te komen in de Alexanderroman. Zo wordt beschreven hoe Alexander, dapper het Perzische leger versloeg (Homerisch), met beleid zijn manschappen toesprak (Aristotelisch) en compassie had voor degene die hij versloeg (Christelijk). Omdat Alexander veelal in verband wordt gebracht met het Homerisch denkbeeld zal tot slot worden onderzocht in hoeverre Alexander de Grote door hedendaagse auteurs nog steeds in verband wordt gebracht met voormeld wereldbeeld en zal als voorbeeld een studie worden gemaakt van het boek *De Wijsheid van Alexander de Grote*, geschreven door L. Kurke (2004).

De vraag die in deze scriptie centraal staat betreft: welke van de Homerische-, Aristotelische- en Christelijke morele thema's staat centraal in de Alexanderroman?

Deze vraag wordt uitgesplitst in de volgende deelvragen:

1. Wat zijn mogelijke invloeden geweest in het leven van Alexander de Grote?
2. Welke morele thema's kunnen worden verbonden met Homerus, Aristoteles en het Christendom?
3. Hoe kunnen Homerische-, Aristotelische- en Christelijke morele thema's worden verbonden met de Alexanderroman?
4. Welke morele thema's vinden we ook vandaag de dag nog terug in op Alexander's voorbeeld geïnspireerde geschriften? In hoofdstuk 5 zullen we voor de beantwoording van deze vraag een voorbeeld analyseren uit de management-literatuur.

In deze scriptie zal worden teruggegrepen naar geschreven bronnen. Hierbij moet in ogenschouw worden genomen dat werkelijkheid en mythe in de geschiedschrijving moeilijk van elkaar te onderscheiden zijn; vooral over het persoonlijke leven van Alexander is veel verzonnen. Geschiedschrijvers hebben bepaalde gebeurtenissen vaak mooier of op een spannender wijze weergegeven dan ze werkelijk hebben plaatsgevonden.

Deze scriptie is zowel vanuit een wetenschappelijke interesse als vanuit een meer maatschappelijke doelstelling relevant. Wetenschappelijk gezien is er niet veel bekend over de relatie tussen de eerder genoemde thema's en de Alexanderroman. Deze scriptie wenst deze relatie te verhelderen en een bijdrage te leveren aan de kennis over de Alexanderroman. Daarnaast hoop ik naar aanleiding van het voorbeeld van Alexander een beeld te schetsen van de manier waarop moraal filosofische ideaalbeelden ook iets zeggen over onszelf, of in ieder geval de mens en zijn morele verhandelingen in een bepaalde tijd plaatsen.

Deze scriptie is onderverdeeld in zes hoofdstukken. In de hoofdstukken twee tot en met vijf wordt in elk hoofdstuk een deelvraag beantwoord. In het slothoofdstuk wordt antwoord gegeven op de centrale vraag.

Hoofdstuk 2: Alexander de Grote en zijn opvoeders

2.1 Inleiding

Alexander III van Macedonië (356-323 v.Chr.) heeft waarschijnlijk de bijnaam 'de Grote' gekregen vanwege het grote gebied dat hij wist te veroveren. Het veroverde gebied reikte van Griekenland in het westen tot aan de Indus in het oosten. Het was het grootste rijk dat de oudheid heeft gekend. Alexander was de zoon van koning Philippos van Macedonië (382-336 v.Chr.) en diens vrouw Olympias (circa 376-316 v.Chr.), ook wel Myrtali genoemd. Zij was de dochter van Neoptolemus, de Koning van de Molossen. Een zus van Alexander (Cleopatra) wordt een jaar na de geboorte van Alexander geboren. De kinderen groeiden op in de koninklijke paleizen in Pella.

Alexander had volgens de overlevering een gemiddelde lengte, had diepliggende donkere ogen en zwart krullend haar. Contact met zijn vader had Alexander kennelijk nauwelijks. Zijn vader was volgens de overlevering voornamelijk bezig met lange militaire campagnes en liefdesaffaires. Voor wat betreft de moeder van Alexander wordt gezegd dat zij een veeleisende en jalouse vrouw was. Alexander en zijn moeder hadden ongetwijfeld een sterke band. Zijn moeder kweekte bij hem een haatdragende houding naar Alexanders vader toe.

Het was de bedoeling van Alexander om met de Macedonische strijdkrachten van zijn vader de Grieken over te halen om zich te unificeren en te rehabiliteren na bijna een eeuw van oorlog tussen de Griekse stadstaten. Alexander wenste verder het Perzische grondgebied te veroveren. Hij werd kennelijk hierin gemotiveerd door persoonlijke ambities en de honderden jaren van Perzische oorlogen. Zijn campagne was er niet op gericht om de oorspronkelijk Griekse kuststeden die in de vijfde eeuw v.Chr. door de Perzen waren ingenomen, te bevrijden, maar om de Perzische overheersing van de voorbijaande jaren te wreken.

In de elf jaren dat Alexander regeerde, strekte het gebied waarover hij macht uitoefende zich uit van de Balkan tot aan de Himalaya. Hij had kennelijk ook het voornemen gehad om Carthago en misschien Rome te veroveren. Zijn nalatenschap bleek echter een gefragmenteerd rijk te zijn. Azië maakte door Alexander wel kennis met de Griekse cultuur. Alexander richtte verschillende steden op, die hij Alexandrië noemde.

Er kan een onderscheid worden gemaakt tussen een historische Alexander en een mythische Alexander. Voor wat betreft de invloeden op de opvoeding van Alexander, ga ik uit van voor de hand liggende invloeden. Er zijn hierin geen zekerheden wel waarschijnlijkheden.

De vraag die in dit hoofdstuk wordt beantwoord, betreft: welke invloeden liggen voor de hand als we de biografische gegevens volgen van Alexander? Ik zal mij voor wat betreft het antwoord op deze vraag laten leiden door het verslag dat is opgesteld naar aanleiding van een tentoonstelling in De Hermitage Amsterdam over het leven van Alexander omdat dit verslag de achtergronden en invloeden helder uiteenzet.³ In paragraaf 2.2 wordt een schets van het leven van Alexander gegeven. In paragraaf 2.3 wordt ingegaan op de invloed van de vader en moeder van Alexander op zijn leven. Daarna wordt in paragraaf 2.4 de invloed van Aristoteles op Alexanders leven behandeld. Dit hoofdstuk wordt in paragraaf 2.5 afgesloten met een conclusie.

³ Verkregen op 6 juli 2015 van http://www.hermitage.nl/tentoonstellingen/alexander_de_grote/

2.2 Een schets van zijn leven

Eén van de eerste leraren van Alexander is waarschijnlijk Leonidas geweest. Dit was een familielid van Alexander. Leonidas is ongetwijfeld een strenge mentor voor Alexander geweest en baseerde zijn opvoeding op een militaire training, die een sober karakter had. Philippus huurde Leonidas in om Alexander te trainen in rekenen, de paardrijkunst en het schermen. Een andere docent van Alexander is Lysimachus geweest. Volgens de overlevering ontwierp hij een spel waarbij Alexander de held Achilles nadeed. Dit had waarschijnlijk de goedkeuring van Olympias. Haar familie claimde namelijk dat Achilles één van de voorvaders van haar familie was. Achilles was het toonbeeld van een dappere strijder waaraan Alexander zich graag spiegelde.

In 343 v.Chr. stelde Philippus, de filosoof en wetenschapper Aristoteles aan om Alexander te onderwijzen. Gedurende een periode van drie jaar werd Alexander samen met een aantal vrienden in het Macedonische stadje Mieza onderwezen in de filosofie, bestuur, politiek, gedichten, drama en de wetenschappen. Aristoteles maakte een kleine versie van de *Ilias* voor Alexander, die deze altijd bij zich droeg.

Alexander liet volgens de overlevering zijn moed zien doordat hij een paard onder controle kreeg dat zich door niemand liet berijden. Hij zag al gauw in dat het paard bang was voor zijn eigen schaduw. Hij keerde het paard weg van de zon en het paard werd rustig. Het paard, geheten Boukefalos, heeft Alexander kennelijk in de jaren daarna getrouw gediend totdat het paard in 326 v.Chr. in de strijd sneuvelde.

Op zijn achttiende verjaardag liet Alexander zijn militaire kwaliteiten zien. Hij werd aanvoerder van een bepaalde flank van het leger van zijn vader bij de beslissende slag van Athene. Macedonië won de veldslag. Philippus werd koning van heel Griekenland. De autonomie van de Griekse staten was ten einde.

Na Philippus' dood besteeg Alexander in 226 v.Chr. de troon. Familieleden die aanspraak maakten op de troon werden door hem gedood. Alexander liet zich vergezellen door trouwe generaals. Opstanden werden snel de kop in gedrukt.

Bij de rivier Granikos wist Alexander met een relatief klein leger het grote leger van Perzië te verslaan. Toen Alexander verder trok naar het zuiden, gaven veel steden zich uit angst over aan Alexander voordat hij zelfs arriveerde. Alexander zorgde er in de steden voor dat hij lokale jongens trainde voor de Macedonische strijdkrachten, zodat zij hem konden helpen in de strijd. Verder zorgde hij ervoor dat hij Griekse stadbestuurders aanstelde in de overwonnen steden.

In Syrië vond waarschijnlijk een treffen plaats met Darius. Darius moest het onderspit delven en vluchtte weg voor Alexander en zijn manschappen. Alhoewel Alexander veel manschappen doodde, werden familieleden van Darius gespaard en zeer goed door Alexander behandeld. Toen Alexander en zijn leger in Egypte arriveerde, gaf dit rijk zich snel aan hen over. De Egyptenaren gingen zwaar gebukt onder de Perzische overheersing. Alexander werd in Egypte al snel als God vereerd. Alexander vond deze Godsverering, net als de Perzen en de Egyptenaren geen probleem, maar voor veel Grieken was dit een doorn in het oog.

Op 1 oktober 331 v.Chr. werd bij Gaugamela de beslissende veldslag met Darius gevoerd. Alexander versloeg het Perzische leger. Darius vluchtte en werd door één of enkele van zijn manschappen gedood. Alexander werd vervolgens uitgeroepen tot Koning van Azië. Hij trok verder naar India. Na een aantal successen kreeg hij te maken met muiterij. De manschappen van Alexander waren kennelijk het vechten moe en wilden terugkeren naar huis, naar hun vrouw en kinderen. Eenmaal terug in Babylon stierf Alexander in 323 v.Chr.,

waarschijnlijk door het drinken vanuit een gifbeker. Het overwonnen gebied werd verdeeld tussen enkele generaals, maar viel later uiteen door onderlinge twisten.

Het rijk van Alexander bestreek 1 miljoen vierkante mijlen; van Gibraltar tot aan de Punjab. Alexander vestigde meer dan 790 steden. Hij was machtiger dan wie ook uit zijn tijd (Vaughn, 1999). Hij was kennelijk ook een militair genie. Hij zorgde er waarschijnlijk voor dat hij er schitterend uitzag in de strijd zodat de meeste attentie van de vijanden naar hem uitging, waardoor zijn manschappen vanuit een andere kant de aanval konden uitvoeren. Net als Achilles vocht Alexander waarschijnlijk met zijn manschappen aan de frontlinie. In zijn 13-jarige carrière had hij kennelijk negen serieuze verwondingen, inclusief een doorboring van zijn long door een pijlschot. Ook doorboorde een projectiel uit een katapult zijn schouder en hij kreeg een hoofdwond die hem bijna blind maakte. De manschappen waren waarschijnlijk genegen om hem te volgen omdat hij bereid was om eveneens het leven te verliezen. Hij zou volgens de overlevering meer dan honderd namen hebben geweten van zijn manschappen. Hij gaf aandacht aan de officieren en soldaten die uitblonken in de strijd en aan de gewonden. Mannen die niet serieus bezig waren met het uitvoeren van zijn opdrachten, konden echter rekenen op straf.

2.3 Invloed van zijn vader en moeder

Alexanders vader Philippos (382-336 v.Chr.) was koning van Macedonië van 359 v.Chr. tot 336 v.Chr. De moeder van Alexander was Olympias (circa 376-316 v.Chr.). Gesteld wordt dat Achilles een ver familielid van haar was. Zij hield zich vaak met religie en rituelen bezig. De invloed van Philippos op Alexander kan wellicht meer gezocht worden in eigenschappen die te maken hebben met oorlogvoeren, zoals het hebben van discipline en het ontwikkelen van strategieën om de vijand te verslaan. In religieus en moreel opzicht wordt aangenomen dat Alexander meer beïnvloed werd door zijn moeder. Net als voor zijn moeder waren religie en rituelen voor hem belangrijk. Zo is bekend dat Alexander zich vaak wendde tot orakels van de overwonnen volken om hen te ondervragen over zijn toekomst als heerser. Dat Achilles kennelijk via zijn moeder eveneens een familielid van Alexander was, heeft Alexander wellicht geïnspireerd om Achilles' dapperheid als voorbeeld te nemen in zijn eigen leven.

2.4 Invloed van Aristoteles op Alexander

Aristoteles werd geboren in 384 v.Chr. Hij bleef twintig jaar onder de hoede van Plato tot diens dood in 347 v.Chr., waarna hij zijn studie vervolgde op het Griekse eiland Lesbos. Aristoteles staat bekend als filosoof, maar naast zijn filosofische werken schreef hij ook werken over zoölogie en staatsinrichting. Hij stelde een lijst op van de overwinnaars in de spelen van Delphi, debatteerde over muziek en geneeskunde, astronomie, magneten en optica. Hij maakte aantekeningen over Homerus, analyseerde de retorica, beschreef de verschillende vormen van poëzie en beschouwde de irrationale kanten van de menselijke natuur. Hij was geïntegreerd door bijen en maakte een begin met de studie van de embryologie.

In 343 v.Chr. wordt Aristoteles door Philippos ingehuurd om als docent op te treden voor de jonge Alexander. Alexander was toen dertien jaar. Lenodidas en Lysimachus konden hem kennelijk niet meer bijsturen. Aristoteles zou twee jaar aan het Macedonische hof in Pella verblijven. Het derde jaar van Alexanders onderwijs vond plaats in Mieza.

Gesteld zou kunnen worden dat de keuze voor Aristoteles als mentor van Alexander niet was gebaseerd op Aristoteles' eigen faam. De vader van Aristoteles was eerder aan het hof van Philippus geweest, namelijk bij diens vader, Amyntas II. Het is aannemelijk om te veronderstellen dat ook Aristoteles daardoor al een tijd had doorgebracht aan het Macedonische hof en bekend was met het koningshuis en de tradities.

Aristoteles leerde Alexander volgens Fox (2005, p. 72) schrijven. Ook onderwees hij hem kennelijk over de aard van de zee en winden en het verloop van de sterren en de omwentelingen van het firmament van de wereld. Bovendien onderwees hij Alexander waarschijnlijk in het recht en de retorica. Dat er kennelijk een innige band was tussen Aristoteles en Alexander blijkt wel uit het volgende relaas van Plutarchus (Hupperts e.a. 2013, p. 12):

Het is duidelijk dat Alexander niet alleen onderricht ontving aan de hand van de ethische en politieke verhandelingen, maar hij werd ook ingewijd in de geheime en diepere wetenschappen die de Aristoteleskenners Akroamata of Eoptika (alleen voor het aanhoren en aanschouwen geschikt) noemden en zij dus niet in wijde kring verspreidden. Toen Alexander dan ook later naar Azië was getrokken en vernomen had dat Aristoteles enkele verhandelingen over die onderwerpen het licht had doen zien, schreef hij hem in het belang van de filosoof een brief die in een vrijmoedige toon was gesteld:

Alexander groet Aristoteles. U heeft er niet goed aan gedaan de akroamatische verhandelingen te publiceren. Waarin zullen wij ons van de anderen onderscheiden als de verhandelingen waaraan wij onze vorming te danken hebben, gemeengoed van iedereen zullen zijn? Ik zou liever willen uitmunten in een grondige ervaring met wat het hoogste goed is dan in macht. Vaarwel.

Hupperts e.a. (2013) concluderen dat het niet zeker is of voormelde brief is geschreven. Wel is duidelijk dat er kennelijk een onderscheid was tussen publicaties die voor een kleine lezerskring bestemd waren en publicaties die voor een grotere lezerspubliek bestemd waren (de zogenaamde exoterische werken).

2.5 Conclusie en vooruitblik

Duidelijk is dat voor Alexander zijn vader in militair opzicht belangrijk geweest moet zijn. Zijn vader was reeds koning over Macedonië. Philippus zag er ook op toe dat Alexander van jongs af aan meedeed in de strijd, waarschijnlijk om zodoende ervaring op te doen en later eventueel het Koningschap van hem over te nemen. Dit zijn de feiten die we voor lief mogen nemen als we uitgaan van wat uit de historische bronnen bekend is. We kunnen echter ook feiten veronderstellen, zoals uit het navolgende zal blijken. Verondersteld zou namelijk kunnen worden dat Alexander zich in spiritueel opzicht meer verwant voelde met zijn moeder. Voortekenen en tradities waren ook voor Alexander kennelijk zeer belangrijk. Het verband met de belangstelling van zijn moeder kan overigens ook een seksistisch geladen projectie van de geschiedenis op Olympias zijn. De verwantschap van zijn moeder met Achilles heeft Alexander waarschijnlijk eveneens op zo'n wijze beïnvloed dat hij Achilles als voorbeeld zag van dapperheid en heldhaftigheid. Al vroeg in zijn leven kreeg Alexander te maken met leraren zoals Leonidas en Lysimachus, die hem veelal op zijn militaire veldtochten voorbereidden. In filosofisch opzicht is Aristoteles kennelijk van belang geweest

omdat Alexander voor een lange tijd les heeft gehad van de filosoof. Aristoteles wordt en werd ook toen als één van de belangrijkste filosofen beschouwd. De diepere lessen van het leven werden Alexander hoogstwaarschijnlijk niet onthouden door Aristoteles. Er wordt zelfs over de geheime leringen van Aristoteles gesproken. Wat precies door Aristoteles is onderwezen is onbekend, maar niet wordt betwijfeld dat Alexander is onderwezen door Aristoteles.

Naast de feiten en de veronderstelde feiten kan verder worden aangenomen met betrekking tot het leven en de wetenswaardigheden van Alexander, dat we in het geval van Alexander te maken hebben met een grote hoeveelheid verhalen en mythes, die de grondslag vormen voor de traditie van de Alexanderroman die in deze thesis centraal staat.

In deze thesis is ervoor gekozen om de morele thema's te bespreken aan de hand van de Nederlandse tekst van de Alexanderroman zoals deze tot stand is gekomen door P. de Rynck (2004). De Rynck heeft gekozen om een specifieke versie van de Alexanderroman te gebruiken. De Rynck onderscheidt globaal gezien namelijk drie versies van de Alexanderroman (De Rynck 2004, p. 14 en 21). De eerste versie kan worden aangemerkt als de meest historische en minst fabuleuze. In een tweede versie wordt meer legendarisch materiaal uit brieven in verwerkt (onder meer de vermeende brieven van Alexander die hij aan zijn moeder en Aristoteles schreef). Verder kan een derde versie worden onderscheiden. Deze versie betreft een uitbreiding van de tweede, met nogal wat bijkomend materiaal uit Joods-Christelijke sferen. De Rynck heeft gekozen om de tweede versie als uitgangspunt te nemen voor 'zijn' Alexanderroman. Deze tweede versie is vermoedelijk ontstaan tussen 300 n.Chr. en 500 n.Chr. Deze versie is volgens De Rynck (2004, p. 21) de bron van enkele sub-recensies, met als voornaamste kenmerken de uitbreiding van de fantasierijke fragmenten en tegelijk een poging om de grootse historische onzuiverheden van de eerste versie weg te werken. De Rynck heeft gekozen voor de meest uitgebreide versie van die recensies die naar voren komt in een Leids manuscript dat in 1974 werd uitgegeven door Helmut van Thiel. De Rynck (2004, p. 22) stelt over de versie die in het Leidse handschrift is opgetekend dat daarin de belangrijkste en de meest invloedrijke sagen over Alexander naar voren komen. In deze thesis is ook gekozen voor de tekst van de tweede versie van de Alexanderroman zoals deze uiteindelijk is gebruikt door De Rynck. De eerste en derde versies kunnen niet precies worden gedateerd. Het is niet de bedoeling van deze thesis om mij bezig te houden met vragen omtrent datering. Extra problematisch betreft de derde versie die veel Christelijk-Joodse elementen bevat (De Rynck 2004, p. 23), waarbij het Christelijke karakter de overhand krijgt en een onderzoek naar de morele inhoud veel lastiger wordt maar ook wordt gedragen door zo'n scala aan verschillende versies, dat er geen beginnen meer aan is om ze allemaal onderling tegen elkaar af te wegen. Ik wil mij richten op de vraag hoe Homerische, Aristotelische- of Homerische thema's mogelijk aan bod komen in de Alexanderroman. Hiervoor is de tweede versie precies goed.

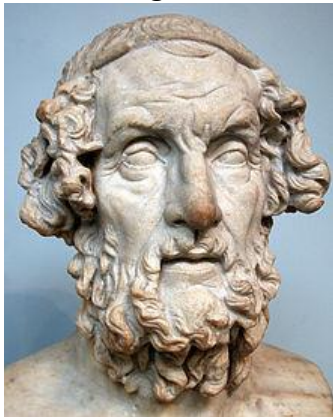
Hoofdstuk 3: Homerische-, Aristotelische- en Christelijke morele thema's

3.1 Inleiding

In de Alexanderroman lijken drie thema's naar voren te komen: Homerische, Aristotelische en Christelijke. Om te inventariseren welke morele thema's kunnen worden verbonden met Homerus, Aristoteles en het Christendom, worden deze drie thema's besproken in dit hoofdstuk.

Om de thema's helder voor ogen te krijgen wordt ingegaan op de verschillende morele thema's. In paragraaf 3.2. worden de achtergronden van Homerus behandeld. Zijn epische werken, de *Ilias* en de *Odyssee*, zullen worden besproken. Daarnaast wordt ingegaan op de morele thema's, die in verband kunnen worden gebracht met Homerus. Vervolgens worden in paragraaf 3.3 de achtergronden van Aristoteles besproken. Daarbij zal worden ingegaan op de zedenleer en de zoektocht van Aristoteles naar het goede. Eveneens wordt ingegaan op de karaktereigenschappen moed en rechtvaardigheid, omdat deze eigenschappen vaak in verband worden gebracht met Alexander de Grote. Hierna wordt in paragraaf 3.4 de Christelijke ethiek besproken. Aandacht zal hierbij worden geschonken aan de brieven van Paulus, waarin de Christelijke ethiek wordt besproken. Verder zal eveneens aandacht worden geschonken aan twee grote denkers binnen deze ethiek: Augustinus en Thomas van Aquino. Alhoewel deze denkers na het op schrift stellen van de Alexanderroman hebben geleefd, zijn zij toch interessant om te bestuderen zodat duidelijk wordt op welke manieren het Christendom kan worden ingezet als denksysteem dat plaats biedt aan een complex van verschillende morele overwegingen. In paragraaf 3.5 wordt het hoofdstuk beëindigd met een conclusie.

3.2. Achtergronden Homerus

Homerus (circa achtste eeuw v. Chr.) heeft volgens Irwin (2011, p. 6 en 7) waarschijnlijk in de zevende eeuw voor Christus geleefd, dus ongeveer 150 jaar voor het begin van de Griekse filosofie. Zijn standpunten worden niet door filosofische argumentatie maar op een verhalende, dichterlijke wijze door hem uitgedragen. Voor de oude Grieken bestond er geen twijfel of Homerus echt heeft bestaan. Hij was voor hen een man van vlees en bloed op wiens werken de hele Griekse cultuur was gebaseerd (Manguel 2008, p. 29).

Homerus was een Griekse dichter en zanger. Hij staat bekend om zijn epische gedichten. Hierin werden een groot aantal overgeleverde heldensagen, godenverhalen en mythische vertellingen verwerkt. De epische gedichten, de *Ilias* en de *Odyssee*, zijn de oudst

bekende en bewaard gebleven literaire werken van de Griekse letterkunde. Deze werken worden aan Homerus toegeschreven en gaven de verspreid liggende Griekse steden uit de tijd van Homerus gemeenschappelijke verhalen en gemeenschappelijke goden (Manguel 2008, p. 38-39). De Olympische goden, die Homerus introduceerde, waren niet aan een bepaalde plaats of stam gebonden. Zij hadden internationale aspecten en zij hadden geen sterke wortels, behalve als één van hen samenviel met een lokale god. De geschriften van Homerus waren teksten die een kosmopolitisch beeld van de goden en helden gaven. De teksten werden de maatstaf waarbij feiten en metafysische argumenten getoetst werden (Manguel 2008, p. 39). Voor de filosofen waren de mythen vaak een bron van filosofische waarheid. Voor de geschiedkundigen waren ze echter veeleer een onbeduidende vervorming van historische waarheid (Paul Veyne in Manguel 2008, p. 39).

3.2.1 De grote werken van Homerus

De *Ilias* is waarschijnlijk geschreven rond 750 - 700 v.Chr. (Smith 2001, p.5). In de *Ilias* worden verhalen beschreven die hebben plaatsgevonden in het tiende en laatste jaar van de Griekse invasie van Troje.

De *Ilias* is genoemd naar de oude Griekse naam van Troje, Ilion. Het gaat over de strijd om Troje en de voorgeschiedenis van die strijd: onder andere de schaking van Helena (dochter van Leda en Zeus) en de veldtocht onder leiding van Agamemnon om Helena uit Troje te bevrijden en de gebeurtenissen tijdens de eerste zes jaar van het beleg van Troje. Het gaat verder om de wrok van Achilles tegen de Griekse leider Agamemnon. Vanwege de dood van Achilles' wapenmaker Patroclus doet Achilles weer mee aan de strijd om zich zodoende te wreken op de Trojaanse held Hector. De *Ilias* wordt afgesloten met de uitvaart van Hector.

Achilles komt in de *Ilias* naar voren als een man van excessen. Achilles is volgens Smith (2001) niet een moreel rechtvaardig persoon. Hij blijkt immers zeer hardhandig tegen vijanden op te treden ook als dit betekent dat medestrijders eveneens de dood vinden. Alleen toen zijn geliefde vriend Patroclus stierf, leek er een klein beetje medeleven in hem te zijn. Maar ten tijde van de dood van Hector, de grootste onder de Trojaanse strijders, laat hij zien dat hij geen man is van enige mildheid. Hij doodt niet alleen Hector maar ook verminkt hij het lijk door het heen en weer te slepen in Troje. Zelfs de goden keuren dit af en zeggen dat er geen rechtvaardigheid in Achilles is (overigens laat Achilles zijn hart toch een beetje vermurwen omdat de vader van Hector, het gedode lichaam van Hector, opvraagt zodat hij de laatste eer aan zijn zoon kon bewijzen; waarmee Achilles ook instemt). Ondanks de harde kanten van Achilles noemt Homerus hem de beste van de Achaeërs. Volgens Smith (2001, p. 7) ging het er dan ook niet om of er sprake was van rechtvaardigheid, maar in hoeverre de

held de deugd bezat om op de meest effectieve manier te doden. Homerus liet in *de Ilias* het spanningsveld zien tussen een bepaalde deugd en een bepaalde vorm van rechtvaardigheid.

De *Odyssee* bestaat uit 24 boeken en is genoemd naar de held Odysseus, de Griekse koning van het eiland Ithaka. Het epos gaat voor een belangrijk deel over de zwerftocht van de held Odysseus na afloop van de Trojaanse Oorlog en zijn thuiskomst op het eiland Ithaka. De reis van Odysseus heeft tien jaar geduurd. Overige thema's betreffen zijn verblijf in het paleis der Phaeaken, waar hij over zijn lotgevallen verhaalt en de terugkomst in zijn koninkrijk Ithaka, waar hij afrekenet met de vele aanbidders van zijn vrouw Penelope, die trouw op hem heeft gewacht.

3.2.2 Homerus en moraliteit

Homerus' morele standpunten zijn volgens Irwin (2011, p. 7) het best te begrijpen door de nadruk die in zijn werk wordt gelegd op 'de ideale persoon'. Uit de *Ilias* kan worden afgeleid dat de helden van Homerus beschikten over intrinsieke capaciteiten zoals goedheid, excellentie of deugden. Maar de goedheid van een mens wordt ook bepaald door factoren zoals afkomst, welgesteldheid en fysieke kracht. Dus ook als een persoon zich slecht gedraagt, blijft hij een goed persoon indien hij aan deze voorwaarden voldoet. Een mens kan zich volgens Homerus goed gedragen door zich als een held en leider te gedragen (Irwin 2011, p.7). Als voorbeeld kan worden gewezen op Achilles die excelleerde boven anderen. Eer is volgens Homerus 'de reputatie die een persoon heeft bij andere personen' (Irwin 2011, p. 8). De held is aan de ene kant op zichzelf gericht door te streven naar succes en reputatie, maar is aan de andere kant ook op anderen gericht omdat hij afhankelijk is van de reputatie die hij heeft bij anderen die zaken hebben die hij graag zou willen krijgen.

In dit verband merkt Irwin (2011, p. 8) op dat een goed persoon niet alleen aan zichzelf denkt maar ook aan anderen (wellicht vanuit eigen belang). Een goed persoon wordt ook gemotiveerd door gewone menselijke gevoelens. Indien hij zich apathisch opstelt, zoals Achilles deed die zich vrijwel onbewogen opstelde ten aanzien van het lot van anderen, wordt hij weliswaar bekritiseerd, maar doet dit niets af aan zijn goede reputatie (Irwin 2011, p. 10). De belangen van andere mensen blijven in dit opzicht secundair; iemands goedheid wordt in de eerste plaats bepaald door de primaire deugden (Irwin 2011, p. 11).

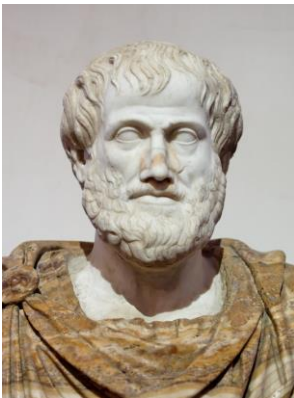
Irwin (2011, p. 11-13) laat zien dat er een conflict kan ontstaan bij het toepassen van de Homerische moraliteit. De individuele belangen van de Homerische held kunnen strijdig zijn met de belangen van de samenleving als geheel. Het lijkt erop dat de Homerische held toch zijn primaire deugden dient na te streven, al zou dit een conflict met de maatschappij opleveren. Irwin (2011, p. 17-19) wijst er verder op dat er op de Homerische moraliteit meer kritiek mogelijk is. Homerus' ethiek geeft immers elke persoon de mogelijkheid om een systeem te ondersteunen dat tegen de belangen van de samenleving in zijn geheel is. Ook

kan er sprake zijn van conflicterende belangen tussen helden. Wiens moraal dient dan voor te gaan?

3.2.3 Homerus en het goddelijke wereldbeeld

Manguel (2008, p. 40) stelt dat Homerus in de zesde eeuw voor Christus de grootste onder de dichters was geworden. Zijn opvatting had het hele Griekse wereldbeeld van stervelingen en goden bepaald. De stervelingen proberen een held te zijn, terwijl zij in gezelschap zijn van goden die niet uitblinken in voorbeeldig gedrag. Mensen moeten in die onzekere wereld volgens Homerus op hun eigen vermogens vertrouwen en niet op het onbetrouwbare gedrag van de goden, zo stelt Manguel. Hector (de Trojaanse held uit de *Ilias*) wordt aanvankelijk door Zeus en Apollo geholpen. Zij laten hem echter op een willekeurig moment in de steek waardoor hij aan zijn lot wordt overgelaten. Daarnaast misleidt de godin Athene hem door zich als één van zijn broers voor te doen en hem aan te sporen met Achilles te vechten, terwijl zij weet dat dit tot zijn dood zal leiden. Het gedrag van sterfelijke helden (Manguel 2008, p. 40) wijst er dan ook op dat het juiste gedrag van mensen als nastrevenswaardiger werd gezien dan het gedrag van de goden (Manguel 2008, p. 40). Er kwam een nieuwe beroepsethiek tot ontwikkeling waarbij tactiek en trouwe kameraadschap de juiste eigenschappen waren. Het werd belangrijk geacht om binnen de werken van Homerus de fouten van Agamemnon te bestuderen, de verknochtheid van Achilles aan Patroklos, de vastberadenheid van Achilles, de weloverwogen ervaring van Nestor en de slimme plannen van Odysseus.

3.3 Aristoteles

Aristoteles⁴

Aristoteles werd geboren in Macedonië in 384 v.Chr. in het stadje Stageira. De vader van Aristoteles, Nicomachus, stamde af van een oud geslacht van geneesheren en was eveneens lijfarts van Amyntas de derde, de koning van Macedonië (Hupperts e.a. 2013, p. 9). Aristoteles kwam naar Athene in 367 v.Chr, waar hij een student was aan Plato's Academie tot Plato's dood in 347 v. Chr. (Irwin 1989, p. 118), waarna hij wegtrok uit Athene om vervolgens terecht te komen in Macedonië, waar hij les gaf aan Alexander. Van deze periode is weinig bekend. Ook in de politieke werken van Aristoteles komt weinig terug over de omgang met Alexander. In het jaar 335 v.Chr. keerde Aristoteles terug naar Athene en gaf hij les aan het Lyceum. Naast het geven van colleges en lezingen, hield hij zich bezig met onderzoek op zeer uiteenlopende gebieden. Hij legde verzamelingen aan op het terrein van de biologie en hij bracht gegevens bijeen voor de beschrijving van 158 staatsinrichtingen

⁴ Verkregen op 6 oktober 2015 op <https://nl.wikipedia.org/wiki/Aristoteles>

(Hupperts e.a. 2013, p. 11). Op veel gebieden was niet eerder onderzoek gedaan en Aristoteles kan derhalve als pionier worden beschouwd. Toen Alexander overleed vergrootte dit de Anti-Macedonische gevoelens onder de bevolking. Aristoteles vertrok vervolgens naar Chalcis. Hij stierf in het jaar 322 v. Chr.

3.3.1 De zedenleer van Aristoteles

Aristoteles (2013, p. 79) stelt met betrekking tot het goede het volgende:

Alle kunst, elke kunde, ieder onderzoek en evenzo iedere handeling en ieder bewust streven is, naar men aanneemt, op een bepaald goed gericht; daarom heeft men wel met recht gezegd, dat het goede datgene is waarop alles is gericht.

Voor wat betreft de woorden '*alle kunst, elke kunde, ieder onderzoek*', gaat het Aristoteles om het technisch vermogen van een vakman en de deskundigheid waarmee dat gepaard gaat. Met de woorden '*iedere handeling en ieder bewust streven*' bedoelt Aristoteles volgens Jacobs (2015, p. 48) de daden die mensen als mensen typeren, dus vooral hun morele daden en het overleg en de keuzes die daaraan voorafgaan.

Het goede is hetgeen waarop alles uiteindelijk is gericht. Aristoteles maakt hierbij een onderscheid tussen artefacten en natuurlijke objecten. Artefacten zijn afhankelijk van hun maker en hebben hun complete vorm pas bereikt indien zij af zijn. Natuurlijke objecten hebben hun wezen al in zich en zijn niet afhankelijk van hun maker. Aristoteles zegt hierover (Hupperts e.a. 2013, p. 88; Jacobs 2015, p. 51):

Zoals men namelijk van mening is dat bij een fluitspeler, een beeldhouwer en elke vakman, kortom bij iedereen die een functie heeft of bepaalde handelingen verricht, het goede en het welslagen in de functie gelegen zijn, zo zou men ook van mening kunnen zijn dat dit het geval is bij de mens, als hij tenminste een functie heeft. Is het nu mogelijk dat een timmerman en een schoenmaker bepaalde functies hebben en specifieke handelingen verrichten, en de mens helemaal niet? Is hij dan van nature zonder functies? Of zou men niet in dezelfde lijn kunnen stellen dat zoals het oog, de hand, de voet en in het algemeen elk lichaamsdeel duidelijk een functie hebben, ook de mens naast al deze functies nog een eigen functie heeft?

Aristoteles zoekt naar het typische van een mens. Dit is het denken. Het doel van het denken is het filosoferen, nadenken, reflecteren, etc. Dit wordt niet gedaan met het oog op een extrinsiek doel maar is intrinsiek waardevol.

Er zijn in de ethiek van Aristoteles echter twee manieren waarop deze gedachten over het goede en het eigene van de mens wordt uitgewerkt: een praktisch en theoretisch leven.

Voor wat betreft het praktische leven wijst Aristoteles ons op het juiste midden. Een beheerst mens slaagt erin het streefvermogen en denkvermogen in balans te hebben en hij heeft er een goed gevoel over. Een onbeheerst mens streeft eveneens naar het goede, maar heeft geen goede balans.

Aristoteles (Hupperts e.a. 2013, p. 109) zegt hierover:

Deugd is dus een dispositie om een weloverwogen keuze te maken, gelegen in een midden in relatie tot ons, dat bepaald is door een rationeel beginsel, en wel op de

manier zoals de man met praktisch inzicht dat zou bepalen. Het is een midden tussen twee vormen van morele slechtheid, de ene vanwege een teveel de andere vanwege een te weinig. Verder is de deugd een midden doordat sommige vormen van morele slechtheid onder de juiste maat blijven en andere de juiste maat overschrijden, wat emoties betreft alsook handelingen, terwijl deugd het midden vindt en verkiest.

Aristoteles' visie op het goede geeft dus op een heel specifieke manier weer wat later *de gulden middenweg kiezen* is gaan heten. Voortreffelijkheid van karakter kan verloren gaan door een teveel of te weinig. De beste houding is van degene die met de hulp van de rede het juiste midden kiest. Alhoewel Aristoteles veel voorbeelden geeft, erkent hij dat het lastig is om het juiste midden te bepalen. Het juiste midden is geen rekenkundig of meetkundig midden (Van Tongeren 2008, p. 60). In ieder geval is er volgens Van Tongeren geen minimum of maximum. Het midden wordt bepaald door de omstandigheden. Belangrijke vragen hierbij zijn: wat, hoe, wanneer, voor wie en waarmee?

De hierboven genoemde houding is geen algemene definitie van een deugd, maar alleen van een bepaalde soort van deugd: de karakterdeugd (Van Tongeren 2008, p. 56). Voorbeelden van karakterdeugden zijn volgens Aristoteles: moed (*andreia*), wat het midden is van roekeloze overmoed en lafheid, en matigheid (*soophrosynè*) wat kan worden beschreven als het midden tussen enerzijds het extreme van een onmatige bevrediging van bepaalde zintuigelijke verlangens en anderzijds een volstrekte ongevoeligheid ervoor (Van Tongeren 2008, p. 70).

Deze deugden kunnen worden onderscheiden van de intellectuele deugden die van belang zijn bij een theoretisch leven. Intellectuele deugden zijn perfecte verwerklijkingen van ons vermogen om te denken. Het gaat dus om een moreel gevormde verstandigheid (Van Tongeren 2008, p. 65-66). Het denken wordt gedaan op twee verschillende manieren: enerzijds proberen we te begrijpen hoe de werkelijkheid buiten ons in elkaar zit. Aan de ander kant proberen we denkend onze eigen handelen en die van anderen te sturen. De eerste vorm heeft te maken met kennis, inzicht en wijsheid (*sophia*) en is gericht op contemplatie (Van Tongeren 2008, p. 65). Dit is dus genieten van het inzicht omwille van zichzelf. De tweede vorm is *phronèsis*, de morele verstandigheid. Voorbeelden van intellectuele deugden (de perfectionering van het verstand) zijn: a. wijsheid (*sophia*) van het theoretische verstand en b. verstandigheid (*phronèsis*) van het praktische verstand.

Aristoteles (Hupperts 2013, p. 69) moet niets hebben van de filosoof die als een kluizenaar leeft. Om een hoge mate van geluk te realiseren is de filosoof in hoge mate zelfgenoegzaam maar hij of zij heeft niettemin vrienden nodig. Dit moet volgens Hupperts e.a. (2013) tegen de achtergrond gezien worden dat de mens volgens Aristoteles een levend wezen is en pas goed tot zijn recht komt in de gemeenschap van een stadstaat. Gelet op het feit dat het meest specifieke van de mens zijn ratio is, is de hoogste mate van functioneren dan ook filosofische wijsheid. De persoon die dat bezit is gelukkig (*eudaimoon*). Het leven van zo een persoon bestaat uit beschouwen en onderzoek (*bios theooretikos*; leven van een filosoof) en houdt zich met de meest verheven objecten bezig. Er is ook een geluk in secundaire zin op het niveau van deugden, namelijk rechtvaardigheid, dapperheid etc. Dit is haalbaar voor gewone mensen. Echter wil je primair geluk hebben dan moet je ook in secundaire zin gelukkig zijn. Voorbeelden van de praktische deugd zoals moed en rechtvaardigheid worden hieronder behandeld.

3.3.2 Moed

Moed, zo zegt Aristoteles, is een midden tussen gevoelens van angst en van overmoed. Aristoteles concludeert dat degene die geen angst koestert voor een eervolle dood en voor al die plotselinge situaties die de dood met zich mee brengen, moedig is. In situaties waarbij het mogelijk is zich te verweren of waarbij het eervol is te sterven, is men dus moedig. Dit geldt vooral voor oorlogssituaties (Hupperts e.a. 2013, p. 128-129). Aristoteles (Hupperts e.a. 2013, p. 130) zegt hierover:

Hij is dus moedig die de juiste dingen om de juiste reden, op de juiste wijze, op het juiste moment verdraagt en vreest, en die op dezelfde wijze zelfvertrouwen toont - want gevoelens en handelingen van een moedig iemand komen overeen met wat de situatie waard is en met de voorschriften van een rationeel beginsel. Iedere activiteit richt zich op datgene wat met de betreffende dispositie correspondeert, en dit geldt ook voor iemand die moedig is.

Dus omdat moed moreel juist is, zal een moedig iemand gevaren trotseren en verricht hij daden die de moed hem ingeeft. Het gaat er dus om niet te overmoedig te zijn, maar ook niet te laf. Moed kan dus worden gezien als een midden tussen zelfvertrouwen en angst (Hupperts e.a. 2013, p. 131).

3.3.3 Rechtvaardigheid

Aristoteles stelt ten eerste vast: "dat alle mensen met rechtvaardigheid de dispositie bedoelen die ons in staat stelt te doen wat rechtvaardig is, die ons rechtvaardig doet handelen en waardoor we willen wat rechtvaardig is." (Hupperts e.a. 2013, p. 163). Aristoteles stelt verder dat de term "onrechtvaardig" van toepassing is op de wetsovertreder en op wie hebzuchtig is. Dus iemand die onredelijk is (Hupperts e.a. 2013, p. 164). Iemand die zich aan de wet houdt en degene die redelijk is, is derhalve de rechtvaardige man. Rechtvaardig betekent dus aan de wet houdend en redelijk. Onrechtvaardigheid betekent de wet overtredend en onredelijk.

Aristoteles stelt dan ook dat in rechtvaardigheid alle deugd is samengevat (Hupperts e.a. 2013, p. 165). Rechtvaardigheid is de daadwerkelijke uitoefening van de volmaakte deugd. Degene die met haar bezig is kan de deugd niet alleen voor zichzelf maar ook voor anderen in praktijk brengen. Aristoteles onderschrijft de uitspraak van Bias, 'leiding geven zal laten zien wie iemand is'. Degene die leiding geeft heeft immers alleen al uit hoofde van zijn functie met een ander te maken en oefent deze functie in een gemeenschap uit. Aristoteles ziet het rechtvaardige als een bepaald midden omdat het redelijke/gelijke een midden is (Hupperts e.a. 2013, p. 168).

3.4 De Christelijke ethiek

Als één van de belangrijkste bronnen van het Christendom kan worden gewezen naar de brieven van Paulus, die hij schreef naar de pas opgerichte Christelijke Gemeenten. Deze brieven zijn ook opgenomen in de bijbel. Het Christendom is verder ook door twee andere stromingen binnen de ethiek beïnvloed. Aan de ene kant waren elementen van de klassieke filosofie en ethiek van invloed. Te denken valt aan Plato en zijn ideeën over het 'goede' en de levensfilosofie van de Stoa. Ook werd het Christendom vanaf de 13de eeuw beïnvloed door ideeën van Aristoteles. Aan de andere kant was er sprake van invloed van Christelijke

filosofen die wezen op begrippen zoals 'het geweten', 'de vrije wil' en 'het kwaad'. Twee belangrijke Christelijke denkers die deze begrippen hebben uitgewerkt, Augustinus en Thomas van Aquino, zullen hierna ook aan de orde komen zodat we een beeld kunnen schetsen van de diverse manieren waarop het Christendom moreel kan worden ingezet. Eerst wordt echter ingegaan op de brieven van Paulus waarin de Christelijke leer wordt uiteengezet.

3.4.1 De brieven van Paulus

Volgens Irwin (2011, p. 203) is het Christelijke denken beïnvloed door het Griekse denken. De brieven van Paulus (geschreven in de jaren '50 dan wel '60 na Christus) gericht aan de Christelijke Gemeenten vormen de eerste bewijzen van het Christelijke denken. Paulus bracht de Christelijke doctrines onder de aandacht van de Gemeenten. De uitbreiding van het Christendom bracht het Katholicisme met zich mee. Geloofsvragen werden beantwoord door het vaststellen van de antwoorden op geloofsvragen in het Christendom. De concilies van Nicea (Irwin 2011, p. 325) en Chalcedon (Irwin 2011, p. 451) definieerden de fundamentele theologische leerstellingen en definities (Irwin 2011, p.204).

Kortgezegd komt de Christelijke doctrine erop neer dat Jezus de Messias is die werd verwacht door de Joden. Hij werd gekruisigd door de Romeinen (op verzoek van de Joden) en herleefde na drie dagen (opstanding). De Christenen zien het opbiechten van zonden als plicht van een Christen. Een Christen kan hierdoor vergeving krijgen. Er is een verschil tussen de Griekse Goden en de Christelijke God Jahweh. De Griekse Goden vereisen rituele erediensten. Wanneer hieraan onvoldoende gevolg wordt gegeven kan dit de toorn van de Goden met zich meebrengen. De Christelijke God kijkt daarnaast naar rechtvaardigheid en menselijkheid.

Ook Jezus liet rechtvaardigheid en menselijkheid zien. Hij wees naar de principes die achter een wet scholen. De morele wet heeft prioriteit boven de rituele wet (Irwin 2011, p. 205). Jezus stelt dan ook wanneer hem wordt gevraagd wat de grootste wet is het volgende (Mattheüs 22:36-40):

Heb de Heer, uw God, lief met heel uw hart en met heel uw ziel en met heel uw verstand. Dat is het grootste en eerste gebod. Het tweede is daaraan gelijk: heb uw naaste lief als uzelf. Deze twee geboden zijn de grondslag van alles wat er in de Wet en de Profeten staat.

Het houden aan de rituele wet is onvoldoende, volgens Paulus. Alhoewel Paulus rechtvaardigheid heeft gepredikt blijft hij toch een zondaar. Daarnaast stelt hij dat een ieder heeft gezondigd en te kort komt in de ogen van God. Het volgen van de gebruikelijke wetten is onvoldoende. Perfectie wordt vereist, dus je moet ook de morele wetten dan wel de principes volgen. Maar we bereiken dit ideaal nooit omdat we worden tegengehouden door de hardheid van ons hart (Irwin 2011, p. 206).

Er is een verschil tussen het Griekse en Christelijke moreel denken (Irwin 2011, p. 207). Griekse morele denkers zijn van mening dat de standaarden die door morele personen dienen te worden gevolgd veeleisend zijn voor normale mensen. Maar door het krijgen van de juiste kennis en het hebben van het juiste karakter is het mogelijk om een voorbeeld te volgen dat acceptabel is. Het Christendom bestrijdt echter de stelling dat een mens in staat is om de deugden van de morele wet na te volgen.

Jezus stelt bijvoorbeeld dan ook voor, ook je andere wang toe te keren indien iemand je op een wang slaat (Lucas 6:29). Daarnaast stelt hij dat je naaste liefhebben, ook je vijand liefhebben inhoudt (Mattheüs 5:43). Irwin (2011) zegt hierover dat dit de echte morele idealen zijn en dat die eveneens van onze vrije wil afhankelijk zijn. Maar we hoeven hierin niet alleen te vertrouwen op onze menselijke natuur. De mens wordt geholpen door God. Dus het (kunnen) voldoen aan de morele wetten hangt van God af (Irwin 2011, p. 208). Jezus is hierbij het voorbeeld. Jezus leefde als een perfecte persoon die de morele wetten volgde en niet werd besmet door de wereld (Irwin 2011, p. 208). Het gaat er dus niet om dat je uit eigen kracht probeert de wetten op te volgen maar dat je God in staat stelt door jou te handelen zodat je perfectie nastreeft. God inspireert daardoor zowel de wil als de handeling (Irwin 2011, p. 209). Irwin (2011, p. 210) benadrukt dat dit niet betekent dat een Christen de controle over zijn leven heeft verloren dan wel niet meer moet voorkomen om zonden te plegen omdat hij toch wordt vergeven. Een Christen dient perfectie na te streven. Dit kunnen we niet uit ons zelf maar wel door middel van de Christus.

De eisen in het Christendom zijn zo hoog dat het ideaal ook nooit kan worden bereikt. Het Christendom voegt het idee van fundamentele onvolmaaktheid toe. In tegenstelling tot de filosofische moraal is er in het Christendom sprake van een wezenlijke tekortkoming. In het Christendom is er eigenlijk sprake van drie aspecten: 1. tekortkomingen, 2. mogelijkheden van berouw, en 3. de goddelijke genade (gratie) als vergeving ondanks tekortkomingen.

Hieronder zullen de denkers Augustinus en Thomas van Aquino worden behandeld. Het moge duidelijk zien dat ik niet probeer te betogen dat deze twee denkers van invloed zijn geweest op de Alexanderroman die al eerder tot stand was gekomen. Wel wordt door de bespreking van deze twee denkers duidelijk dat binnen het Christendom verschillende interpretaties mogelijk zijn.

Augustinus

3.4.2 Augustinus

Centraal in het denken van Augustinus (354 tot 430 n. Chr.) staat de zondeval (de mens is sinds het begin der tijden - de zondeval - ten prooi gevallen aan driften en begeerten). Deze bezorgen hem een ellendig en kortzichtig leven. De mens is dan ook tot niets goeds in staat indien hij op zijn eigen kracht moet vertrouwen (Westerman 1998, p. 33). Volgens Augustinus is de menselijke staat dan ook ellendig. Hebzucht, ambitie en machtswellust

vieren hoogtij en maken de rechtvaardige ordening onmogelijk. Alleen via God kunnen de kwalijke kanten van de menselijke natuur in toom worden gehouden.

3.4.3 Deugdethiek van Augustinus

Alhoewel Augustinus zelf geen formele definitie van de deugd heeft geformuleerd, destilleert de middeleeuwse auteur Petrus Lombardus wel een dergelijke definitie uit de werken van Augustinus:

De deugd is een goede kwaliteit van de geest, waardoor een mens juist leeft, die niemand ten kwade gebruikt en die God in ons zonder ons bewerkt.

De deugd wordt door Augustinus dus gezien als een genadegave (Van Tongeren 2008, p. 80).

Augustinus onderscheidt met betrekking tot de deugdethiek naast het verstand en het gevoel een derde domein; het domein van de wil (Van Tongeren 2008, p. 78). Het echte kwaad is geen vergissing maar een moedwillige overtreding. Dit is niet alleen onverstandig (zodat het niet van het verstand kan komen) maar ook onbevredigend (dus evenmin afkomstig van de begeerte). Het kwaad heeft dus een eigen oorsprong: de wil. De mens kan zelf kiezen. Hij kan zich ook afwenden van wat het verstand en de begeerte hem ingeeft. De vrije wil kan ervoor zorgen dat de mens zich afkeert van de God die hem met dit vermogen heeft uitgerust. In het Christendom wordt dit volgens Van Tongeren (2008, p. 78) de 'zonde' genoemd. Het goede doel moet dus niet alleen worden gekend, zoals Aristoteles stelde, maar moet ook worden gewild (Van Tongeren 2008, p. 79). Deugdzaam zijn betekent dan ook van goede wil zijn.

Samenvattend kan worden gesteld dat er sprake kan zijn van een eigen perverse wil. Maar er kan ook sprake zijn van een goede wil die een gevolg is van goddelijke inmenging (in de vorm van genade).

Thomas van Aquino

3.4.4 Thomas van Aquino

Thomas van Aquino (1225-1274 n.Chr.) werd sterk beïnvloed door de werken van Aristoteles. Hij probeerde de leer van Aristoteles te verzoenen met het Christelijke gedachtegoed, zoals Augustinus dat naar voren bracht. Elk denken over recht en staat ontspruit volgens hem niet uit God maar uit de mens. Een staatsinrichting dient ervoor te zorgen dat de natuurlijke aard van de mens zo goed mogelijk tot zijn recht komt. Bepaalde uitgangspunten van Aristoteles worden door Thomas van Aquino overgenomen. Aristoteles

schetst een zonnig beeld van de mens. De mens is een sociaal wezen dat is aangewezen op de samenwerking met anderen. Maar de mens is ook een rationeel wezen. Door gebruik te maken van zijn redelijke vermogens kan hij er achter komen waar zijn natuurlijke bestemming ligt. Deze kan hij vervolgens op eigen kracht verwezenlijken. Een mens heeft de opdracht om in dit leven te streven naar geluk door zijn natuurlijke eigenschappen en neigingen te ontplooien. Waar in de Christelijke doctrine juist afwijzing van aardse goederen voorop stonden (ascese, geest voor het lichaam en afwijzing van rijkdom), bepleit Aristoteles juist een geluk dat bestaat uit de vervulling van onze aardse neigingen (Westerman 1998, p. 37). Thomas van Aquino is van mening dat de erfzonde geen onherstelbare schade heeft aangericht. God heeft zijn zoon geboren laten worden op aarde en deze heeft geboet voor de menselijke zonden. De zondigheid van de mens is dus reparabel. Er zijn intrinsieke neigingen in de menselijke aard die door de erfzonde niet fundamenteel zijn aangetast. De aard van de mens kan ons dus aanwijzingen geven hoe we ons leven dienen in te richten. De studie van de aard van de mens geeft ons dan ook uitsluitsel over de morele normen die we dienen te volgen. Deze normen worden natuurwetten genoemd.

Thomas van Aquino brengt een meer optimistisch beeld naar voren dan Augustinus. Dit zijn elementen uit het Christendom waarmee eveneens rekening dient te worden gehouden omdat ze kunnen worden gebruikt voor het beoordelen van menselijk gedrag.

3.4.5 Deugdethiek van Thomas van Aquino

Er kunnen volgens Thomas van Aquino drie soorten deugden worden onderscheiden. De intellectuele deugden, de karakterdeugden en de deugden van de wil. De wil is van zichzelf al gericht op het goede, maar heeft hulp van buitenaf nodig om naast het goede voor zichzelf ook het goede voor de ander te kiezen en zelfs te streven naar het goede dat over de mens heen reikt (Van Tongeren 2008, p. 80).

Thomas van Aquino stelt dat iets kan worden onderverdeeld op drie manieren (Van Tongeren 2008, p. 75):

1. naar de noodzakelijke bestanddelen ervan (zoals een fundament en muren van een huis de noodzakelijke bestanddelen daarvan zijn),
2. naar de soorten die ervan bestaan (zoals paarden en koeien soorten dieren zijn),
3. en naar de bijkomende onderdelen; dit zijn mogelijke uitwerkingen of toepassingen van iets op verschillende domeinen;

Als voorbeelden van deugden kunnen maat en moed worden genoemd. Dit zijn deugden die ook door Aristoteles worden genoemd in het kader van praktische deugden en waaraan een Christelijke invulling wordt gegeven. Maat heeft als noodzakelijke bestanddelen de schroom of schaamte en het eergevoel of gevoel voor het passende. Als soorten die ervan bestaan onderscheidt Thomas van Aquino, met betrekking tot eten en drinken, onthouding en nuchterheid en, met betrekking tot seksualiteit, kuisheid en maagdelijkheid. De uitwerkingen van matigheid zijn zelfbeheersing, mildheid, zachtmoedigheid en bescheidenheid. De laatste kan worden onderverdeeld in nederigheid en studie-ijver; dit is het maatvolle midden tussen ongeremde nieuwsgierigheid en ongeïnteresseerdheid.

De deugd van de moed heeft twee bestanddelen. Het bestanddeel dat nodig is om tot moedig handelen te komen en het bestanddeel dat nodig is om het vervolgens vol te houden. De eerste categorie bestaat uit vertrouwen en grootmoedigheid (eierzucht). De tweede categorie bestaat uit geduld, draagkracht en uithoudingsvermogen. De uitwerkingen

ervan kunnen worden onderscheiden al naar gelang ze betrekking hebben op meer of minder grote gevaren of tegenstand (Van Tongeren 2008, p. 74-75).

3.5 Conclusie

Zoals we hebben kunnen zien staat bij Homerus het ideaal van de held centraal. Dit ideaal heeft een sterk vormend karakter en spreekt sterk tot de verbeelding. Irwin (2011) brengt wel naar voren dat er sprake kan zijn van spanningen tussen de idealen van de held en de belangen van de maatschappij waarin de held opgroeit. Daarnaast wijst Smith (2001) ons erop dat het vormen van een goed en sterk karakter belangrijker is dan het verkrijgen van externe zaken. Manguel (2008) wijst ons erop dat de karaktereigenschappen van de mens soms nastrevenswaardiger zijn dan die van de Goden.

Aristoteles brengt in zijn zedenleer naar voren dat goed zijn, een goede uitvoering van het doel betekent. Aristoteles introduceert twee deugden: ten eerste de theoretische deugd en ten tweede de praktische deugd. De theoretische deugd doelt erop dat filosofische bezigheden het hoogste goed van een mens zijn. De praktische deugd (karakterdeugd) die ziet op de theorie van het juiste midden. Voorbeelden van karakterdeugd, die in dit hoofdstuk zijn behandeld, betreffen: moed en rechtvaardigheid.

Voor wat betreft de Christelijke deugd wordt gewezen naar de morele filosofieën die naar voren komen uit de brieven van Paulus. Uit die brieven blijkt dat Jezus de gedachten achter de wet, derhalve de morele principes die schuilen achter de wet, belangrijker achtte dan de wet zelf. Voor wat betreft de deugdethiek van Augustinus, is deze sterk op God gericht. Zonder God is het goede doen niet mogelijk. Volgens Thomas van Aquino is de mens intrinsiek goed. Indien de mens toch in verval geraakt dan kan hij of zij altijd een beroep doen op God omdat Jezus voor de zonden van de mensheid is gestorven. De bespreking van voornoemde denkers laat zien dat er binnen het Christendom verschillende interpretaties mogelijk zijn.

Het voornaamste verschil tussen de deugdethiek van Homerus en Aristoteles is dat het bij Homerus gaat om iemands afkomst en het leiden van een heldhaftig leven. Het gaat dus om aanzien en heldhaftigheid, zaken die niet altijd goed hoeven te zijn voor de medeburgers. Dit is anders bij Aristoteles. Het goede is volgens Aristoteles zowel bevorderlijk voor de betreffende persoon, als voor de samenleving in zijn geheel. Volgens Aristoteles is de mens immers een sociaal wezen. De Christelijke leer neemt enkele aspecten over van de Aristotelische leer, zoals het belang van het hebben van een goed karakter en het juiste doen. Maar in tegenstelling tot de Homerische leer is een heldhaftig leven, zonder het juiste midden, dus zonder dat dit goed is voor de samenleving, niet correct. Juist bescheidenheid speelt hier een grote rol.

Hoofdstuk 4: De Alexanderroman in relatie tot Homerische-, Aristotelische- en Christelijke thema's

4.1 Inleiding

Tot diep in de Renaissance is de Alexanderroman het meest gelezen boek ter wereld op de bijbel na (De Rynck, 2004). Het boek, waarin feiten en fictie naadloos in elkaar overlopen, verhaalt over het leven en de prestaties van Alexander de Grote (De Rynck 2004, p. 8).

Volgens De Rynck (2004, p. 18) is het goed om in gedachten te houden dat de Alexander uit de Alexanderroman een voorbeeldig persoon is met uitsluitend positieve karaktertrekken en eigenschappen, zoals moederliefde, overtuigingskracht, daadkracht, vergevingsgezindheid, zelfbeheersing, koelbloedigheid, doorzettingsvermogen en intelligentie. Indien er al sprake is van wreedheid en van lage listen, dan doen deze gedragingen zich voor wanneer Alexander in staat van oorlog verkeert. Niet alleen het leven maar ook de dood van Alexander komt in de Alexanderroman aan bod. De dood van Alexander is gehuld in mysteriën. Aan Alexander werd door diverse orakels (een heiligdom van de zon en de maan, De Rynck 2004, p. 102-103; de voorspelling van de Chaldeeër, De Rynck 2004, p. 117), onthuld dat hij spoedig zou sterven. Uiteindelijk werd het drinken uit een gifbeker hem fataal. Antiaper, die bang was geworden dat Alexander wraak zou nemen op hem omdat hij zijn moeder Olympias niet goed behandelde, smeedde een plan met de wijnschenker van Alexander om hem gif te laten drinken. Alexander heeft na het nuttigen van de drank nog even geleefd om zijn testament op te maken, maar stierf toen snel (De Rynck 2004, p. 119). De voorspelling dat hij zou sterven in Babylonië en zijn moeder niet meer zou zien, kwam uit. Alhoewel Alexander een zoon had, was die nog vrij jong en kon die niet van betekenis zijn voor het grote rijk van Alexander. Het rijk werd verdeeld onder vier generaals. Zij konden het door onderlinge twisten echter niet bijeenhouden.

De deelvraag die in dit hoofdstuk wordt behandeld is de volgende: Hoe kunnen Homerische-, Aristotelische- en Christelijke morele thema's worden verbonden met de Alexanderroman? In dit hoofdstuk wordt in paragraaf 4.2 de Alexanderroman in relatie tot Homerische thema's behandeld. Vervolgens komt in paragraaf 4.3 de Alexanderroman in relatie tot Aristotelische thema's aan bod. Daarna wordt in paragraaf 4.4 ingegaan op de Alexanderroman in relatie tot Christelijke morele thema's. Ik beëindig in paragraaf 4.5 dit hoofdstuk met een conclusie.

4.2 De Alexanderroman in relatie tot Homerische morele thema's

In de Alexanderroman komen verschillende Homerische denkbeelden naar voren. Zoals we hebben gezien speelt dapperheid een belangrijke rol in de denkbeelden van Homerus. In de verhalen van Homerus wordt dan ook sterk de nadruk gelegd op de dapperheid van de held. In Homerus' *Odyssee* wordt het volgende over de dapperheid van Odysseus gerelateerd (Homerus, 2010, p. 63):

De blonde Menelaos antwoordde: 'Al deze dingen, vrouw, zijn zeker zoals je gezegd hebt. Van veel heldhaftige mannen heb ik geest en verstand leren kennen, veel landen heb ik bereisd; maar nog nooit heb ik een tweede voor ogen gezien zo onversaagd van hart als Odysseus. Denk onder meer aan wat de man durfde en deed, toen wij allen, de dappersten onder de Grieken, versholen zaten binnen de gladde wand van het houten paard, dood en verderf brengend aan de Trojanen, tot jij daar

verscheen, vergezeld door Deïphobos, koning Priamos' zoon, stellig op die gedachte gebracht door een god, die aan de Trojanen roem wilde schenken'.

Ook de vrouw van Odysseus, Penelope, roemt zijn dapperheid (Homerus 2010, p. 79):

Eerst verloor ik mijn man, edel en dapper als een leeuw, in alles uitblinkend onder de Grieken, wijd en zijd in Hellas en Argos beroemd. En nu is mijn geliefde zoon heengegaan op het holle schip, een kind nog, onervaren in daad en raad.

Verder blijken in de verhalen van Homerus de Goden te interveniëren in het leven van de mensen op Aarde. Zo vertelt Homerus over de interventie van de God Athene het volgende (Homerus 2010, p. 92):

Toen was het, dat Athene, de dochter van Zeus, een keer der dingen beraamde. Zij stuitte de vlucht van andere winden, en beval hun het waaien te staken en zich te ruste te leggen, maar de snelle noorderwind wakkerde zij aan en zij brak de golven in de baan van Odysseus, opdat hij een toevlucht vond bij het zeevarend volk der Phaiaken en aan dood en verderf zou ontkomen.

Ook Zeus zou volgens Odysseus interveniëren in zijn lot (Homerus 2010, p. 93): "Wee mij, eerst gaf Zeus mij boven verwachting land te zien en nu ik al zwemmend deze watermassa doorkliefd heb, nu vind ik nergens een plek, waar ik aan de grijze zee kan ontkomen."

In de Alexanderroman wordt eveneens verwezen naar de dapperheid van Alexander en de interventie van Goden in het leven van Alexander. De Alexanderroman vangt namelijk als volgt aan (De Rynck 2004, p. 27):

Alexander, de Koning van Macedonië, lijkt een model van voortreffelijkheid en dapperheid te zijn geweest. Hij deed alles op een bijzondere manier en trof dankzij zijn kwaliteiten altijd de Voorzienigheid als bondgenoot. Op zijn veldtochten en tijdens zijn campagnes bracht hij elke keer maar zo weinig tijd bij elk volk door dat die niet toereikend was voor wie een grondig onderzoek naar hun steden wilde uitvoeren.

De helden van Homerus blijken verder half mens half god te zijn. Voorbeelden zijn Odysseus en Achilles. Odysseus was de zoon van Laertes (vader) en Anticlea (moeder). Anticlea is de dochter van Autolycus (vader) en Amphithea (moeder). Autolycus is de zoon van de God Hermes en de vrouw Chione. Hermes is de zoon van Zeus. Achilles was de zoon van Peleus, de koning van de Myrmidonen in het Griekse Thessalië, en de Nereïde Thetis, de dochter van Nereus, de kleinzoon van Aiakos (Aeacus) en hierdoor een afstammeling van Zeus.

Dat ook Alexander niet zomaar een sterveling is blijkt uit het verhaal dat wordt verteld over de vader van Alexander. Dit was volgens de Alexanderroman Nektanebo, een Egyptische koning en magiër. De Alexanderroman laat blijken dat de veronderstelling dat Philippus de vader zou zijn van Alexander niet juist zou zijn, en dat Alexander een kind was van Nektanebo. Deze koning moest, volgens de Alexanderroman, vluchten omdat er een machtig leger hem en zijn rijk tegemoet kwam. Hij vluchtte naar Macedonië en kreeg daar al snel een reputatie van waarzegger en magiër. Olympias hoorde van zijn kunsten. Toen hij Olympias ontmoette, werd hij betoverd door de schoonheid van Olympias. Zij wilde van hem

weten of het gerucht waar was dat “wanneer Filippus van de oorlog terugkeerde, hij haar zou verstoten en met een andere vrouw (GM: zou) huwen.”(De Rynck 2004, p. 30).

Nektanebo deelde haar mede (De Rynck 2004, p. 30):

Het gerucht dat u over uzelf heeft gehoord, is geen leugen. Maar ik kan u in mijn hoedanigheid van Egyptische orakelpriester helpen en ervoor zorgen dat u niet door Filippus wordt verstoten.

Hij stelde dan ook voor dat Olympias naar bed moest gaan met een God die op aarde verblijft. Zij moest verder zwanger van hem worden en zijn zoon baren en opvoeden. De God zou Ammon van Libië zijn. Nektanebo maakte gebruik van een list en vermomde zich als de god Ammon en had betrekkingen met Olympias. Hij zei tijdens zijn vermomming tot haar (De Rynck 2004, p. 31): “Vat moed, vrouw. In uw schoot draagt u een mannelijk kind dat u wreker zal worden en de koning en heerser van de hele wereld.” De buik van Olympias werd steeds dikker en zij vroeg aan Nektanebo wat zij moest doen als Philippus terug zou komen en zou bemerken dat zij zwanger was. Nektanebo deelde haar mede (De Rynck 2004, p. 32):

Niet bang zijn, meesteres. De god Ammon zal u daarin bijstaan; hij zal in een droom aan Filippus verschijnen en hem melden wat er gebeurd is. U hoeft van zijn kant dus geen verwijten te vrezen.

Nektanebo zorgde er door middel van zijn magische kunsten voor dat Philippus een droom kreeg. Een droomuitlegger legt aan Philippus de betekenis uit van de droom over een kind dat wordt geboren (De Rynck 2004, p. 33). Het kind: “zal de einder bereiken waar de zon opkomt. Het zal dat doen door als een leeuw tegen iedereen oorlog te voeren en al strijdend steden te veroveren.”

Bij terugkomst bevestigt Philippus aan Olympias (De Rynck 2004, p. 33): “Jouw minnaar was niet de eerste de beste, maar een uitzonderlijk voornaam wezen.” Opvallend is verder dat toen de bevalling opkomende was dat Nektanebo, Olympias beval om te wachten met de bevalling, anders zouden de sterren niet in een goede stand staan. De Alexanderroman stelt dat hij zijn toverkunst aanwendde om de bevalling uit te stellen (De Rynck 2004, p. 35):

Toen hij opnieuw de baan van de kosmische elementen observeerde, zag hij dat de hele kosmos culmineerde en ontwaarde hij vanuit de hemel een licht als dat van de zon in het zenit. Hij zei tot Olympias: ‘Slaak dan nu de geboortekreet.’ Hijzelf stimuleerde haar bevalling en zei haar: ‘U zult zó een koning baren die over de wereld zal heersen.’

Veel nadruk wordt dus gelegd op de goddelijke afkomst van Alexander. Nektanebo doet zich voor als een koning maar hij doet zich ook voor als de god Ammon om zo betrekkingen te hebben met Olympias. Ook bij Homerus is afkomst van belang om een goed of volledig mens te zijn.

Blijkens de Alexanderroman vroeg Alexander aan Nektanebo om hem de sterrenkunde te leren. Alexander stootte zijn vader echter in een kuil waardoor Nektanebo een ernstige kwetsuur aan zijn nek overhield. Dit deed Alexander omdat Nektanebo volgens

Alexander 'zonder de dingen op aarde te kennen de dingen in de hemel onderzoekt' (De Rynck 2004, p. 37). Nadat Nektanebo, Alexander opbiechtte dat hij zijn vader was, overleed Nektanebo kort hierna aan zijn verwondingen. Alexander was vol genegenheid en droeg zijn vader op zijn schouders en bracht hem naar zijn moeder Olympias. Hij zei tegen zijn moeder (De Rynck 2004, p. 38): "Ik ben een nieuwe Aeneas en draag mijn Anchises." Dit blijkt een verwijzing te zijn naar de Aeneas van Vergilius (geschreven tussen 29 v. Chr. en 19 v. Chr.) waarbij Aeneas zijn vader Anchises redt door hem op zijn rug uit de brandende Troje te dragen. Vergilius' boek is een vervolg op Homerus' relaas over het beleg van Troje. Vergilius liet zich inspireren door Homerus. We kunnen concluderen dat in ieder geval dit gedeelte van de Alexanderroman na de tot standkoming van het boek van Vergilius in de uiteindelijke Alexanderroman is terecht gekomen.

Een verdere verwijzing naar Homerus' denkbeelden blijkt te kunnen worden herleid uit het verhaal dat de priesters van Delfi via een orakel aan Philippus het volgende mededelen over Alexander (De Rynck 2004, p. 38):

Filippos, hij zal over de hele wereld regeren en alle mensen aan zijn speer onderwerpen die op het paard Boukefalos kan springen en op hem door het centrum van Pella kan rijden. Het paard werd Boukefalos genoemd omdat het op zijn schoft een vlek had in de vorm van een ossenhoofd. Toen Filippus het orakel had gehoord, verwachtte hij een tweede Herakles.

De genoemde Herakles is zeer waarschijnlijk een verwijzing naar de held Herakles in De *Odyssee* geschreven door Homerus. Toen Alexander vervolgens het paard temde en ermee door het centrum van Pella reed, zei Philippus (De Rynck 2004, p. 39): "Ik groet je Alexander wereldheerser."

Dat de jonge Alexander kennelijk woest kon zijn vanwege onrechtvaardigheid, blijkt uit een voorval in zijn jeugd. Toen Alexander terugkeerde naar Macedonië bleek dat zijn moeder Olympias was verstoten door Philippus. Philippus huwde met een zuster van Lysias. Zij heette Kleopatra. Alexander zei (De Rynck 2004, p. 42):

Vader, aanvaard deze winnaarskrans van mijn eerste inspanningen. En als ik mijn moeder Olympias aan een andere koning zal uithuwelijken zal ik je op haar trouwfeest uitnodigen. Alexander lachte, maar Filippus ergerde zich.

Lysias benadrukte echter dat Philippus nu wettige kinderen met zijn nieuwe vrouw kon krijgen, geen zonen van echtbreuk. Alexander ontstak in woede en gooide een beker naar Lysias en doodde Lysias. Philippus stond op maar struikelde. Alexander zei toen: "Dit is de man die heel Azië wil overheersen en Europa tot in zijn fundamenten omvergooien? Je bent niet eens in staat een stap te zetten!" Na deze woorden pakte hij het zwaard van zijn vader en sloeg alle genodigden er halfdood mee. Tien dagen later kwam hij zijn vader tegen. Philippus zei tegen Alexander (De Rynck 2004, p. 43):

Het was verkeerd van jou, Alexander, Lysias om zijn onwelvoeglijke woorden te vermoorden.' Alexander zei: 'Was het dan misschien goed van u met getrokken zwaard tegen uw kind op te staan en mij te willen vermoorden? En was het goed met een ander te willen trouwen terwijl uw vorige vrouw Olympias u niets misdaan heeft? Kom sta op en vat weer moed. Ik weet waarom uw lichaam zo suf is. Laten we onze

fouten vergeten. Ik zal nu mijn moeder Olympias hier uitnodigen om zich met u te verzoenen. Ze zal zich door haar zoon wel laten overreden, ook al wilt u niet mijn vader genoemd worden.

In het voorgaande wordt gesuggereerd dat Alexander impulsief van aard kon zijn om de eer van zijn moeder te wreken, maar daarna een verzoenend gebaar kan maken. Eerwraak lijkt op een eigenschap die terug te voeren is op een Homerisch denkkader, waarin het hebben van een goede reputatie belangrijk is.

De stoutmoedigheid en dapperheid in spreken (dit zijn eveneens Homerische eigenschappen) van Alexander komt verder naar voren in het volgende voorval. Alexander vroeg aan de satrapen van Darius: 'Op wiens last vordert u heffingen?' De satrapen van Darius antwoordden hem: "Op last van de koning der aarde, Darius." (De Rynck 2004, p. 44). Alexander deelde hun mede: "Als de goden de aarde aan de mensen hebben geschonken als een geschenk voor hun levensonderhoud, dan wil Darius profijt trekken van dat geschenk van de goden?" Alexander zei hun verder: "Alexander zoon van Filippus laat u weten dat, zolang Filippus alleen was, hij u heffingen heeft betaald, maar dat hij, nu hij zijn zoon Alexander heeft, u geen heffingen meer uitkeert. Integendeel, de heffingen die u van hem heeft ontvangen, zal ik persoonlijk bij u komen terughalen" (De Rynck 2004, p. 44).

Volgens de Alexanderroman werd Pausanias verliefd op Olympias. Hij wilde haar daarom schaken (De Rynck 2004, p. 45). Het was om die reden voor hem nodig om Philippus uit de weg te ruimen. Pausanias trof Philippus met een zwaard maar die werd daardoor niet gedood. Later kreeg Alexander Pausanias te pakken en stak hem met een lans nadat hij Olympias had bevrijd uit zijn armen. Alexander bracht Pausanias naar Philippus die hem keelde. Philippus zei (De Rynck 2004, p. 45-46): "De Lybische god Ammon had gelijk toen hij tegen je moeder Olympias zei: 'In uw schoot zult u een mannelijk kind dragen dat de dood van zijn vader zal wreken.'" Na deze woorden gaf Philippus de geest. Hij kreeg een koninklijke begrafenis, waarbij heel Macedonië aanwezig was. Uit het voormelde kunnen de eigenschappen eer en wraak opnieuw worden afgeleid; dit zijn typisch elementen die kunnen gelden als Homerische thema's.

Alexander vond het verder belangrijk zoals het ook in de tijd van Homerus gebeurde, om de Goden te raadplegen. Hij offerde dan ook aan Ammon. Hij bad (De Rynck 2004, p. 49):

'Vader Ammon, indien zij die mij heeft gebaad de waarheid spreekt, dat ik door u verwekt ben, geef mij dan een orakel'. En Alexander zag hoe Ammon zijn moeder Olympias omhelsde en tot hem sprak: 'Alexander, kind, jij bent mijn zaad.'

Dat de schrijver van de Alexanderroman typisch Homerische thema's liet herbeleven, blijkt verder uit het feit dat op een gegeven moment Alexander Frygië bereikte. Toen hij bij de Skamander kwam, de rivier waarin Achilles was gesprongen, sprong ook hij erin (De Rynck 2004, p. 62-63):

Bij het zien van het schild met de zeven runderhuiden, dat niet erg groot was en niet zo verbazingwekkend als Homeros het heeft beschreven, zei Alexander: 'Gelukkig jullie die een heraut als Homeros hebben getroffen. In zijn gedichten zijn jullie groots, maar als we uitgaan van wat we zien, zijn jullie zijn woorden niet waard.' Er kwam een dichter op hem af. Hij zei: 'Koning Alexander, wij zullen over uw dagen schrijven,

beter dan Homeros. Alexander antwoordde: 'Ik was nog liever Thersites bij Homeros dan Agamemnon bij jou.'

Ook in de *Ilias* springt Achilles in de Skamandros. Thersites is in de *Ilias* geen sympathieke personage. Agamemnon is in de *Ilias* de leider van Grieken.

Alexander blijft zich verder tegen Darius dapper gedragen. Darius vraagt namelijk aan Alexander om hem zijn familie terug te geven. Darius biedt Alexander geld en land aan. Alexander zegt echter (De Rynck 2004, p. 78):

Darius ziet niet in dat, als hij het in de strijd niet van mijn wint, dit alles van mij is, samen met zijn familie. Maar het is schandelijk, echt schandelijk dat een man die manhaftig manschappen heeft verslagen zich jammerlijk gedraagt als de mindere van vrouwen.

Darius verwijst verder naar een vorm van Homerische goddelijke inmenging in het leven van mensen (De Rynck 2004, p. 81):

Koning Alexander pronk nooit met de glans van je koningschap. Ook als je een prestatie levert als van een god en met je handen de hemel wilt aanraken; houdt de toekomst voor ogen. De Fortuin kent geen koning, ook niet als hij over een massa mensen regeert, maar ze wervelt overal doelloos rond. Kijk wie ik was en wie ik ben geworden.

Inmenging van goden in belangrijke gebeurtenissen op aarde, een Homerisch thema, blijkt eveneens uit een uitgevaardigd edict van Alexander gericht aan een overwonnen volk (De Rynck 2004, p. 82):

Het is niet mijn wens dat zoveel tienduizenden mensen ellendig aan hun eind komen. Het is de goddelijke gunst die mij tot overwinnaar van de Perzen maakt. Ik dank de voorzienigheid hierboven.

Uit het voorgaande kan dan ook de conclusie worden getrokken, dat de Alexanderroman sterk appelleert aan Homerische thema's zoals dapperheid, eerwraak en het hebben van een goede reputatie. Ook blijkt net als in de boeken van Homerus er vaak sprake te zijn van een goddelijke inmenging van gebeurtenissen op Aarde. Verder maakt de Alexanderroman duidelijk dat Alexander net als de helden van Homerus, afstamt van de Goden en worden de Goden vaak geraadpleegd.

4.3 De Alexanderroman in relatie tot Aristotelische morele thema's

In de Alexanderroman lijkt het zo te zijn dat wordt gezinspeeld op Aristotelische thema's zoals het juiste midden bewaren, intelligent zijn en moedig zijn. Enkele voorbeelden van het voorgaande zullen hieronder worden gegeven.

Alexander wilde tijdens de Olympische Spelen meedoen met zijn paard en wagen (De Rynck 2004, p. 40-41). In de race deed ook Nikolaos mee. Hij was volgens de Alexanderroman een arrogante koning vanwege zijn rijkdom en het geluk dat hem toelachte. Hij vertrouwde op zijn lichaamskracht. Hij zei tegen Alexander (De Rynck 2004, p. 40):

“Gegroet kereltje.” Alexander zei: “Ook gegroet jij, wie je ook bent en vanwaar je ook komt.” Nikolaos antwoordde: “Ik ben Nikolaos, koning van Akarnanië.” Alexander reageerde: “Een beetje minder trots en arrogantie zou je niet misstaan, koning Nikolaos, alsof je al weet dat je morgen nog leeft. Het geluk blijft niet standvastig op dezelfde plaats. Zijn ommezwaai maakt pochers belachelijk.”

Nikolaos was ziedend en minachtte Alexander vanwege zijn jeugdige leeftijd. Hij spuwde op hem en zei: “Ik hoop dat je het jouw slecht bekomt! Zie je hoe de spelen in Pisa verworden zijn?” Alexander had volgens de Alexanderroman echter geleerd zich van nature te beheersen. Hij veegde het speeksel weg en deelde mede: “Nikolaos, weldra win ik het van jou en zal ik je in je vaderland Akarnanië gevangennemen.” De uitslag liet zich uiteraard raden. Alexander won de wedstrijd. Tijdens de race raakte de wagen van Alexander de wagen van Nikolaos waardoor Nikolaos ten val kwam en werd gedood. Overigens leek het er gedurende de race op dat Nikolaos zou winnen, maar Alexander haalde hem op het laatst in.

Uit de ontmoeting met Nikolaos blijkt wel dat Alexander ondanks het gespuug, zijn kalmte wist te bewaren. Hieruit zou kunnen worden afgeleid dat Alexander Aristotelische capaciteiten ten toon spreidt. Immers beheersing van je emoties kan als een deugd worden gezien volgens Aristoteles. Toch lijkt het meer zo te zijn dat Alexander zijn kalmte bewaarde omdat hij het winnen van de wedstrijd van meer belang achtte dan om te voldoen aan een moraal filosofisch-ideaalbeeld.

In de Alexanderroman staat verder een aardige anekdote over de relatie tussen Aristoteles en Alexander. Er kregen naast Alexander heel wat andere kinderen les van Aristoteles, waaronder ook koningszonen. Aristoteles vroeg aan hen wat zij hem zouden schenken indien zij het rijk van hun vader zouden erven (De Rynck 2004, p. 38-39).

De één zei: “U zult mij als enige autoriteit vergezellen en ik zal u overal beroemd maken.” Een ander zei: “Ik zal u tot minister benoemen en u tot adviseur maken bij al mijn beslissingen.” Alexander zei echter: “U ondervraagt mij nu al over wat er in de toekomst te gebeuren staat, terwijl u nog geen zekerheid hebt over de dag van morgen? Ik zal u belonen als het ogenblik daarvoor gekomen is.” Aristoteles reageerde hierop: “Ik groet je, Alexander, wereldheerser. Want jij zult de grootste koning zijn.”

Toen Alexander koning was, kreeg hij een brief van Darius de Perzische koning (De Rynck 2004, p. 53). Deze brief stond vol met dreigende taal. Daarnaast hadden de gezanten die de brief bij zich hadden, een teugel, een bal, en een kist met goud bij zich. In de brief legde Darius de betekenis van de voorwerpen uit: de teugel was om de koning discipline te leren, met de bal kon hij spelen en met het goud zou hij zijn soldaten met een beloning naar huis kunnen sturen. Alexander beleef onverschrokken. Hij zei (De Rynck 2004, p. 56): “Er zijn ook honden die krachteloos zijn maar luid blaffen, alsof ze door hun geblaf een illusie van kracht zouden kunnen geven.” Hij sloeg de gezanten in de boeien en hij wilde hen doden. Maar zij smeekten hem om vergiffenis. Toen liet hij hen weer vrij. Alexander had dus een groot gevoel voor tactiek. Hij zei het volgende (De Rynck 2004, p. 57):

Nu jullie angst voor jullie straf hebben getoond en smeken om niet te sterven, laat ik jullie om die reden vrij. Ik ben er niet toe geneigd jullie te doden. Ik wil hierdoor het

onderscheid aantonen tussen een Griekse en een barbaarse koning. Verwacht van mij dus geen slechte behandeling: een koning doodt geen bode.

Hij gaf hen te eten. Een voorstel om Darius te verraden wees hij af zodat zij daarvoor niet door Darius gedood zouden worden. Alexander zei tegen Darius in een brief (De Rynck 2004, p. 58):

U stuurde mij een zweep, een bal en een doosje met goud om de spot met mij te drijven. Ik heb het allemaal opgevat als gunstige berichten. Ik nam de zweep aan om de barbaren met mijn lansen en wapens te villen en hen met mijn eigen handen tot slavernij te brengen. Wat de bal betreft, daarmee hebt u mij het teken bezorgd dat ik over de wereld zal heersen, want die is bolvormig en rond. Met het doosje met goud hebt u mij een belangrijk teken gestuurd: na uw nederlaag tegen mij zult u mij heffingen betalen.

Het lijkt in dit verhaal erop dat Alexander wil laten zien dat hij niet bang is. Alexander probeert de brief van Darius op een evenwichtige wijze te beantwoorden door de dreigende taal van Darius in zijn brief aan Alexander als gunstige berichten op te vatten. Daarnaast lijkt Alexander de gezanten van Darius medeleven te tonen door hen vrij te laten en mede te delen dat een koning geen bode doodt. Van Aristoteles is bekend dat hij theoretisch leven (gericht op contemplatie) en het praktisch leven (gericht op het juiste midden) wil bevorderen. Geconcludeerd kan derhalve worden dat Alexander door op een evenwichtige wijze antwoord te geven op de brief van Darius, gericht is op het juiste midden. Hij kiest dan het midden tussen vleierij en een boze brief terugschrijven. Ook het in het leven houden van de boden kan worden gezien als een wijs besluit. Immers de boden kunnen hierdoor doorvertellen dat Alexander een goede koning is. Ook hier kiest Alexander voor het juiste midden door niet voor wraak te kiezen maar ook niet al te zachtmoedig te zijn.

Dat Alexander eveneens over de juiste mate van moed beschikte lijkt verder naar voren te komen uit een anekdote dat Alexander takken op de ruggen van geiten liet binden. Deze takken sleepten over de grond en wierpen stof op. Door het stof leek het erop dat er veel mensen waren. Daarna liet hij toortsen en kaarsen aan de hoorns van de geiten vastmaken, waardoor de streek en de hele vlakte in vuur en vlam leek te staan. De Perzen werden hierdoor bang gemaakt (De Rynck 2004, p. 72).

Uit dit voorbeeld lijkt naar voren te komen dat Alexander niet bang is om risico's te nemen. Het zou namelijk mogelijk kunnen zijn dat de vijanden door zouden kunnen hebben dat zij werden bedrogen en dat er sprake was van schapen in plaats van een leger van mensen. Alexander lijkt hierdoor te laten zien dat hij moedig is. Dit zou een Aristotelische eigenschap kunnen zijn. Immers bewaart hij het juiste midden tussen bang zijn aan de ene kant en overmoedig zijn aan de andere kant.

Ook Aristotelische denkbeelden zoals het goed gebruik maken van je verstand en het hebben van overtuigingskracht lijken uit het volgende verhaal naar voren te komen. De oudere mannen wilden niet meer in het leger van Alexander vechten omdat hun lichamen verzwakt waren. Alexander deelde hen mede, dat bij oorlog voeren verstand vereist is. De oudere mannen konden meegaan in de strijd om de jonge mannen dapper aan te moedigen. Alexander deelde de oudere mannen mede (De Rynck 2004, p. 47):

Als wij het onderspit delven, zullen de vijanden oprukken tegen een weerloze generatie; als we zegevieren, zal de overwinning ook afstralen op de wijsheid van de raadgevers. Door het juiste gebruik van woorden overreedde hij alle grijsaards ertoe hem te volgen.

In voormeld voorbeeld laat Alexander dan ook zien dat hij goed zijn woorden kan afwegen. Het gebruik van het juiste midden tussen twee kwaden kan hieruit worden afgeleid. Immers je kan op een manier spreken waardoor je woorden geen effect op een ander hebben en je kan juist te veel druk op een ander leggen. Het gaat er bij het overtuigen van een ander dat je de juiste woorden gebruikt.

In een ander verhaal verneemt Alexander van het gerucht dat zijn dokter hem wil vergiftigen. Wanneer zijn dokter hem een medicijn voorschrijft door middel van een drankje, drinkt hij toch van het drankje ondanks de geruchten (De Rynck 2004, p. 67). Ook blijkt uit een ander verhaal dat een soldaat van de Perzen, zich verkleedde als een soldaat van het leger van Alexander. Hij kon daardoor dicht bij Alexander komen en hem daardoor aan het hoofd raken waardoor zijn helm brak. De soldaat wordt gevangengenomen. Alexander laat hem echter voor de ogen van zijn manschappen vrij. Hij zegt (De Rynck 2004, p. 69): "Macedoniërs, dit is hoe soldaten horen te zijn: stoutmoedig in de strijd."

Alexander gedraagt zich dus niet alleen moedig maar waardeert ook de moed van een ander. Alexander laat hierdoor het midden zien tussen laf en te overmoedig zijn.

Alexander probeerde verder zijn intellect te gebruiken om de problemen die zich voordoen op te lossen. Zo bleek dat de voedselvoorraden van de Macedoniërs oprakten, zodat voor iedereen de hongerdood dreigde. Alexander bedacht een briljante oplossing: hij liet al de paarden van de cavalerie opsporen, slachten en villen. Vervolgens beval hij ze te roosteren en op te eten. De manschappen aten totdat ze verzadigd waren en herstelden van de honger. De manschappen vroegen zich af hoe het nu verder moest zonder paarden. Alexander stelt echter dat de paarden moesten worden geslacht om de manschappen te voeden. Hij stelde verder (De Rynck 2004, p. 63-64):

Als je een kwaad door een kleiner kwaad vervangt dan wordt de pijn draaglijker. Als wij in een ander land komen, zullen we zonder moeite andere paarden vinden, maar als we sterven van de honger zullen we vandaag geen andere Macedoniërs vinden.

Darius overlegt met de leiders van de Perzen over het intellect van Alexander. Hij zegt (De Rynck 2004, p. 66):

Ik ben bezorgd dat de grotere zwakker zal blijken te zijn dan de kleinere als de omstandigheden en de Voorzienigheid het toestaat dat de kroon in andere handen overgaat.

De Alexanderroman benadrukt telkenmale het intellect van Alexander. Alexander moedigt zijn troepen aan door tegen hen te zeggen dat *'de massa niet opgewassen (is) tegen verstand'* (De Rynck 2004, p. 76).

Het leger van Alexander (de Macedoniërs en de Grieken, dus uitgezonderd de Perzen) begint in India te klagen (De Rynck 2004, p. 95):

Alexander mag door zijn eigen grootheidswaanzin graag oorlog voeren en barbaarse volksstammen onderwerpen, maar waarom volgen wij hem? Laat hem alleen marcheren en oorlogje spelen!

Alexander wijst het klagende leger erop dat die tot niets in staat is zonder *'de intelligentie van een koning'*. (De Rynck 2004, p. 95).

De intelligentie van Alexander blijkt ook uit het volgende. Alexander bemerkte dat de Indiërs in de strijd beschikten over wilde dieren en bedacht een plan om de wilde dieren uit te schakelen (De Rynck 2004, p. 97):

Toen Alexander bij Poros wegging, bekeek hij de opgestelde dieren en beproefde zijn intellect door hard na te denken. En wat deed de slimme man vervolgens. Alle bronzen standbeelden die hij maar had en de wapenrustingen van de soldaten die als trofeeën stonden opgesteld liet hij zorgvuldig verhitten tot het metaal roodgloeiend was en liet die voor de slaglinie opstellen.

Toen de wilde dieren de aanval inzetten, verbrandden zij hun bek aan de verhitte metalen en zij hadden geen waarde meer in de strijd. Het leger van Alexander (de Perzen) konden zodoende de Indiërs overheersen en zij werden achtervolgd met pijlen en gevechten te paard. (De Rynck 2004, p. 98).

Toen Alexander bemerkte dat zijn leger zich (weer) bang ging gedragen en zich begon over te geven, bedacht Alexander een tweekamp tussen hem en de Koning Poros (De Rynck 2004, p. 98). Maar voordat dit plaatsvond sloeg Alexander de voeten van Poros onder hem vandaan en stak hem met een zwaard in zijn zij. Alexander legde het leger van Poros uit dat zij beter de strijd konden staken omdat de manschappen niemand meer hadden om voor te vechten; dit deed het leger ook uiteindelijk.

Alexander lijkt door zijn intelligentie te gebruiken om voor lastige situaties een oplossing te vinden, het midden te laten kiezen tussen dwaasheid en betweterig over te komen. Dit lijkt weer een verwijzing te zijn om de gulden middenweg te kiezen zoals Aristoteles dit verkieste.

Alexander wordt verder in de Alexanderroman afgeschilderd als een persoon die op zoek is naar kennis. Hij ontmoet in India de naakte Brahmanen en stelt ze een aantal vragen en zij beantwoordden deze vragen. Hij vraagt ook aan hen wat zij van hem wensen. Zij zeggen onsterfelijkheid. Hij zegt dat hij dat niet kan geven omdat hij ook sterfelijk is. De Brahmanen vinden het dan vreemd waarom hij zoveel oorlogen voert. Alexander zal namelijk ook zijn bezittingen na zijn dood achterlaten aan anderen. Alexander wijst echter naar de Voorzienigheid die hem ertoe brengt om oorlog te voeren (De Rynck 2004, p. 101).

Alexander lijkt in dit voorbeeld een persoon te zijn die op zoek is naar wijsheid. Zoals eerder naar voren werd gebracht, verwees Aristoteles naar het praktisch leven (de gulden middenweg) en het theoretisch leven (nadenken over wijsheid, filosoferen etc.). Het verhaal van de naakte Brahmanen lijkt op een indicatie dat Alexander ook een theoretisch leven erop nahield. Immers Alexander is op zoek om meer wijsheid te vergaren door het stellen van wijze vragen aan de Brahmanen.

Uit het voorgaande blijkt dat de Alexander in de Alexanderroman verschillende eigenschappen bezit die in verband zouden kunnen worden gebracht met Aristotelische denkbeelden, zoals het juiste midden bewaren, zoals moedig en intelligent zijn (praktisch leven) en het filosoferen over belangrijke vraagstukken in het leven (theoretisch leven).

Maar biedt dit alles nu genoeg aanleiding om te veronderstellen dat de Alexander in de Alexanderroman een Aristotelicus is? Met betrekking tot het voorbeeld waarin Alexander, Darius moedig van repliek diende door negatieve berichten om te zetten in positieve berichten kan worden gesteld dat Alexander weliswaar liet zien dat hij moedig was en niet bang of te overmoedig, maar lijkt dit meer een middel tot een doel te zijn geweest. Alexander wilde kennelijk laten zien dat hij niet bang was voor Darius zodat het juist Darius zou zijn die zou vrezen voor Alexander. Dit zou handig van pas kunnen komen wanneer zij zich op het strijdtoneel zouden begeven. Voor wat betreft het gebruiken van tactiek en het overtuigen van zijn manschappen door zijn woorden te wegen, waren dit eveneens middelen om zijn doel te bereiken. Alexander wilde kennelijk zoveel mogelijk landen veroveren. Hij moet hebben geweten dat hij hiervoor zijn manschappen nodig had. Hij kon dan ook niet anders dan proberen om tactisch om te gaan met zijn leger en om de juiste woorden hiervoor te gebruiken. Ook het gebruik maken van zijn intelligentie om lastige problemen op te lossen, lijken voort te spruiten uit zijn drift om situaties ten gunste van hem (Alexander) te laten uitwerken. Het doel was derhalve niet om intelligent te zijn, maar was dit slechts een middel om zijn doel te bereiken: de wereld te veroveren. Hetzelfde kan eveneens worden gezegd over de wijze vragen die Alexander stelde aan de Brahmanen. We kunnen er wel zeker van zijn dat het niet het doel van Alexander was om ook een Brahmaan te zijn. De schrijver van de Alexanderroman wilde kennelijk tot uitdrukking brengen dat Alexander ook wijs kon zijn. Echter Alexander staat niet bekend als Alexander de Wijste maar als Alexander de Grote.

Geconcludeerd kan dan ook worden dat Alexanders handelingen niet lijken voort te spruiten uit het zich bewust willen gedragen als een Aristotelicus maar telkens lijken voort te spruiten uit eigenbelang.

Bovendien is het zo dat in de verhalen van Homerus eveneens gedragingen naar voren komen die kunnen worden geassocieerd met intelligentie, welsprekendheid en wijsheid. Zo wordt door Homerus (2010) over Odysseus geschreven dat hij verschillende keren zijn intellect gebruikte om een oplossing te vinden voor een lastige situatie.⁵ Verder blijkt Odysseus tijdens een feestmaal het wijze besluit van Nausikaä te prijzen om hem te helpen.⁶

De intellectuele eigenschappen van Odysseus blijken eveneens uit het verhaal hoe hij de cycloop, geheten Polyphemos, vertelt dat zijn naam Niemand is en hij hierdoor de cycloop om de tuin leidt.⁷ Ook uit de verhalen van de Cirenen en de overwinning van

⁵ Odysseus werd zeven jaren vastgehouden op het eiland Ogygia, door de godin Kalypso, de dochter van Atlas. Zij wilde hem verleiden maar dit lukte niet. Hij wilde naar zijn eiland Ithaka en vrouw terugkeren en door bemiddeling van Zeus en Athene liet zij hem gaan. De vlot waarmee hij de zee opging, ging kapot door de woeste zeeën. Hij ontdeed zich al zwemmend van al zijn kleren vanwege de ballast en zodoende kwam hij bij het land van de Phaiaken aan. Hij vond een schuilplaats in de struiken en bedekte zich met bladeren. De volgende morgen hoorde hij de stemmen van jonge meisjes. Hij wilde onderzoeken waar hij terecht was gekomen. Odysseus kwam vrijwel naakt (hij bedekte zich alleen door een bladerentak) uit de bosjes vandaan. De meisjes vluchtten weg behalve de knappe koningsdochter Nausikaä: "Odysseus dacht na, of hij zijn armen om de knieën van het mooie meisje zou slaan of op een afstand met vleierende woorden haar smeken om hem de weg naar de stad te wijzen en hem kleren te geven. Bij nadere beschouwing leek het hem beter op een afstand te blijven en zich met vriendelijke woorden tot haar te wenden, opdat het meisjes niet boos zou worden, als hij haar knieën zou omvatten." (Homerus 2010, p. 100-101).

⁶ Odysseus vertelt hierover (Homerus 2010, p. 116): "De zon begon al te dalen, toen de verkwikkende slaap mij losliet en ik de dienaressen van uw dochter zag spelen op het strand en te midden daarvan haarzelf, een godin gelijk. Haar smeekte ik om hulp en zij toonde een wijs begrip, zoals men van een zo jong meisje niet zou verwachten want steeds is de jeugd onnadenkend. Zij gaf mij brood, zoveel ik maar wenste en fonkelende wijn en deed mij een bad nemen in de rivier en gaf mij deze kleren. Dit is een droevig maar waar verhaal." Ook de vader van Nausikaä blijkt zich gematigd te gedragen: "Het ligt, mijn vriend, niet in mijn aard gauw boos te zijn."

⁷ De cycloop houdt Odysseus en zijn mannen namelijk gevangen in een grot. Zij weten zijn oog te doorboren met een stuk hout. Andere cycloopen komen af op de pijnkreten van de cycloop. Als zij hem vragen wat er is gebeurd, antwoordt de cycloop (Homerus 2010, p.149): "Ach, vrienden, Niemand's list, geen geweld, dreigt mij met de dood! Zij riepen ten antwoord: "Als je dan alleen bent en niemand je geweld aandoet - ziekte door Zeus gezonden is niet te genezen. Bid maar tot je vader, de heerser Poseidon! Met deze woorden gingen zij heen en ik lachte in mijn vuistje, dat het slim bedenkfel van mijn naam hem misleid had."

Odysseus op de vrijers van zijn vrouw blijkt dat Odysseus zijn intellect strategisch gebruikt om als overwinnaar uit een bepaalde situatie te komen.⁸

Geconcludeerd kan derhalve worden dat het feit dat Alexander als wijs, welsprekend en intelligent wordt neergezet niet betekent dat Alexander zich liet leiden door Aristotelische eigenschappen. Ook aan Odysseus werden in het werk van Homerus wijze en intelligente eigenschappen toegedicht. Daarnaast zette Odysseus zijn intelligentie in om uit lastige situaties te geraken. De Homerische moraal sluit intelligent handelen van de held dan ook geenszins uit. Wel blijkt dat deze eigenschappen niet de voornaamste kernmerken van de held waren, maar telkens als middel werden gebruikt voor de held om zijn doel te bereiken. Dit kan ook worden gezegd over de Alexander in Alexanderroman.

4.4 De Alexanderroman in relatie tot Christelijke morele thema's

Er lijken ook Christelijke thema's te kunnen worden ontdekt in de Alexanderroman. De Alexanderroman begint met een verhaal dat de ons bekende historische feiten over Alexander weerspreekt. Zo wordt in de roman gesteld dat Nektanebo de vader van Alexander zou zijn geweest, terwijl historisch gezien vaststaat dat Philippus de vader van Alexander was (De Rynck 2004, p. 172). Deze Nektanebo was de koning van Egypte. Van de goden kreeg hij te horen dat het einde van het Egyptische rijk spoedig zou komen. Hij nam wat goud mee, zorgde dat hij onherkenbaar was en vluchtte uit Egypte. Toen hij aankwam in Macedonië werd hij vrij snel beroemd omdat zijn voorspellingen altijd nauwkeurig en correct waren. Al gauw kwam dit de koningin Olympias ter ore, waarna zij hem raadpleegde. Nektanebo voorspelde haar dat Philippus na de oorlog een andere vrouw zou huwen en deelde haar mee dat hij ervoor kon zorgen dat zij niet zou worden verstoten. Zij moest dan met een god die op aarde verbleef, de god Ammon, naar bed gaan, zwanger worden en zijn zoon baren en opvoeden. Nektanebo gebruikt een list en gaat enkele malen vermomd als Ammon met Olympias naar bed. Philippus krijgt vervolgens via een droom te horen dat zijn vrouw zwanger is van de god Ammon (De Rynck 2004, p. 33). Het is overigens Nektanebo die haar helpt om het kind te baren en ervoor zorgt dat dit op de juiste dag en tijdstip gebeurt zodat de voortekenen goed zijn (De Rynck 2004, p. 35).

Dit relaas kan goed herkenbaar zijn voor een Christelijk publiek. Ook Jezus heeft immers een Goddelijke oorsprong (Johannes 1:1). Alhoewel Maria volgens de bijbel maagd was en Olympias zeer zeker niet, en er bij Olympias bovendien bij de verwekking sprake was van bedrog, werd ook Maria door een hogere macht bevrucht. Verder wordt ook Jozef in een droom gewaarschuwd dat het kind van God afkomstig is en wordt het kindje Jezus geboren wanneer er een heldere ster aan de hemel staat.

In de Alexanderroman blijkt verder het 12de levensjaar van Alexander een belangrijk jaartal te zijn. Alexander werd namelijk ouder en toen hij twaalf jaar oud was, vergezelde hij zijn vader naar zijn vaders manschappen. Hij deed zelf een krijgssuitrusting aan, marcheerde

⁸ Zo werd hem ook door de godin Circe de dood voorspeld, indien hij zou toegeven aan het gezang van de Sirenen. Odysseus smeerde de oren van zijn mannen met was en liet zich door zijn mannen vastbinden aan de mast van zijn boot. Hierdoor werd voorkomen dat werd toegegeven aan het gezang van de Sirenen (Homerus 2010, p. 197): "Kom hierheen, onvolprezen Odysseus, beroemdste held van de Grieken! Leg aan met uw schip en luister naar ons beider gezang. Nog nooit voer iemand met zijn zwart schip hier voor bij, voordat hij de zoete klanken van onze lippen gehoord had en niemand keerde van hier, die niet door genot en kennis verrijkt was. Want wij weten alles, wat de Grieken en Trojanen door de wil der goden in de brede vlakte van Troje hebben doorstaan. Wij weten alles, wat er gebeurt op de vruchtbare aarde." Daarnaast liet Odysseus (2010, p. 380) een wedstrijd organiseren met een boog en een pijl. Vrijers en onverlaten hadden bezit genomen van zijn paleis en dongen naar de hand van zijn vrouw. Odysseus was door de Godin Athene vermomd als oude man en als enige wist hij de boog (van Odysseus) te spannen en schoot een pijl door de ijzers. Vervolgens schoot hij de koning Antinoös en de andere onverlaten dood met zijn pijlen en boog.

op met de soldaten en sprong op een paard. Bij het zien daarvan zei Philippus (De Rynck 2004, p. 37): “Alexander, jongen, ik houd van je karakter en je moed, maar niet van je trekken, want je lijkt niet op mij.” Ook in de bijbel wordt het twaalfde levensjaar van belang geacht. In de bijbel is dit namelijk het jaartal waarop Jezus optrekt met zijn ouders naar Jeruzalem. Hij ontglipt aan zijn ouders en verbaast de leraren in de tempel over zijn begrip en zijn antwoorden (Lukas 2:41-52).

Nog een reden om aan te nemen dat bepaalde zinspelingen bewust zijn toegevoegd voor een Christelijk publiek, is de volgende. Na zijn treffen met Alexander waarin Darius een nederlaag had geleden en op de vlucht was geslagen, zei Darius (De Rynck 2004, p. 77): “Het lot hoeft zich maar een beetje te wenden en het heft bescheiden mensen tot boven de wolken en voert degenen die in de hoogte vertoeven naar de hel.” Dit lijkt op het Christelijke gezegde ‘wie zich vernedert zal verhoogt worden’.⁹

Nadat Darius bij een volgend treffen met Alexander weer de strijd verloor, vluchtte hij weg van Alexander. Twee van Darius’ eigen mannen lieten hem voor halfdood achter. Toen Darius Alexander zag, smeekte hij Alexander om zijn lichaam na zijn dood waardig te behandelen evenals zijn familie en hij wenste dat de twee families één zouden worden en dat Roxanne, de dochter van Darius, zou trouwen met Alexander. Alexander liet de moordenaars van Darius opsporen en terechtstellen; hij liet hun kruisigen op het graf van Darius (De Rynck 2004, p. 83). Het tonen van mededogen en medeleven kan herkenbaar zijn geweest voor Christenen die mededogen als deugd voorschrijven.

In dit verband wordt eveneens gewezen op een brief waarin Darius aan Alexander schrijft dat hij heeft gehoord dat Alexander de gevangengenomen familieleden van hem goed behandelt, maar Darius zegt (De Rynck 2004, p. 70): “Het is niet door hen goed of slecht te behandelen dat je van mij je vriend of vijand zult maken.” Alexander reageert als volgt (De Rynck 2004, p. 71): “Jij zult mij niet beletten dat ik alle mensen respect betoon, integendeel: ik zal degene die vroeger van jou waren met nog meer welwillendheid bejegenen.” In dit voorbeeld lijkt eveneens te worden gewezen naar de Christelijke eigenschappen van Alexander. Alexander laat zien dat hij zelfs aardig kan zijn voor zijn vijanden. Ook Jezus stelde dat er vroeger werd gezegd dat het goed was om je vijanden te haten maar geeft aan zijn discipelen de opdracht mee ook goed te zijn voor je vijanden¹⁰: aardig zijn voor je vrienden is gemakkelijk, maar een echte Christen betreft die persoon die ook liefde kan betrachten jegens zijn vijanden.

Er lijkt nog een bijbelse verwijzing te zijn in de Alexanderroman. Het volgende voorval doet zich namelijk voor. Alexander steekt een rivier over, die bevroren is. Hij vermomt zich en komt in de nabijheid van Darius en eet met hem. Hij wordt echter herkend en vlucht. Hij steekt de bevroren rivier weer over met zijn paard. Zijn paard redt de overtocht niet. Als de manschappen van Darius de rivier oversteken ontdooit de rivier en zij komen om (De Rynck 2004, p. 75-76). Dit verhaal kan herkenbaar of als bekend verondersteld zijn voor een Christelijk publiek van het Alexanderroman. Dit verhaal lijkt namelijk op een gebeurtenis in de bijbel waarbij de bijbelse Mozes door bemiddeling van de bijbelse god de Rode Zee splijt en de Israëlieten veilig laat oversteken. Nadat zij veilig aan de overkant komen, herstelt de zee zich weer en vinden de Egyptenaren die de Israëlieten achtervolgden de dood in de Rode Zee (Exodus 14). Alhoewel een dergelijk verhaal herkenbaar is voor een Christelijk publiek, komen ook in de verhalen van Homerus wonderbaarlijke gebeurtenissen naar voren. Zo laat

⁹ Lukas 18:14: “Want ieder die zichzelf verhoogt zal vernederd, wie zich vernedert zal verhoogd worden”

¹⁰ Mattheüs 5:43: “Gij hebt gehoord, dat er gezegd is: Gij zult uw naaste liefhebben, en uw vijand zult gij haten. Maar Ik zeg u: Hebt uw vijanden lief; zegent ze, die u vervloeken; doet wel degenen, die u haten; en bidt voor degenen, die u geweld doen, en die u vervolgen.”

de godin Athene, Odysseus veranderen in een oude man zodat hij onherkenbaar zou blijven voor zijn vijanden wanneer hij weer (thuis) op zijn eiland zou aankomen (Homerus 2010, p. 220).

Verder blijkt uit de Alexanderroman dat er een complot werd gesmeed om Alexander gif toe te dienen. Dit gif wordt toegediend door zijn wijnschenker. Het gif begint zijn uitwerking te hebben. Opvallend is dat toen Alexander voor half dood lag, een soldaat naar hem toe kwam en het volgende zei (De Rynck 2004, p. 119):

Koning Alexander, uw vader Filippus voerde een goed bewind en ook u deed dat, koning. U verlaat ons; het zou goed zijn dat wij samen sterven met u die van Macedonië een vrije stad heeft gemaakt.' Alexander weende en stak in een gebaar van troost zijn rechterhand uit.

Dit voorval lijkt ook op een voorval uit de bijbel en kan dus ook herkenbaar zijn voor een Christelijk publiek. In de bijbel wordt gerelateerd over Jezus die aan het kruis hing (Lukas 23: 39-43). Aan weerszijden hingen misdadigers aan een kruis. Een van hen beschimpte Jezus maar de andere vroeg aan Jezus of hij aan hem zou denken wanneer Jezus in zijn koninkrijk zou zijn gekomen. Jezus deelde hem mede dat hij vandaag nog in het Paradijs zou zijn.

Ook de dood van Alexander lijkt overeenkomsten te hebben met de dood van Jezus. In de Alexanderroman staat het volgende vermeld (De Rynck 2004, p. 120):

Toen Alexander dit en nog veel meer had gezegd, vulde mist de lucht en verscheen er een grote ster die uit de hemel naar de zee afdaalde. Tegelijk verscheen er een arend, en het beeld in Babylon dat ze 'Zeus' noemden bewoog. De ster rees weer hemelwaarts en de arend volgde haar. En toen de ster aan de hemel uit het zicht verdween, verzonk Alexander onmiddellijk in de eeuwige slaap.

Dit voorval lijkt op de gebeurtenissen rond de dood van Jezus in de bijbel. De bijbel spreekt erover dat toen Jezus aan het kruis stierf de aarde beefde en de rotsen uiteen spleten (Mattheus 27:51). Dat de bijbel een referentiepunt is geweest voor de schrijver van de Alexanderroman blijkt ook uit het volgende tekstgedeelte in de Alexanderroman (De Rynck 2004, p. 121): "Van de dood van Alexander tot aan de vleeswording van het Woords Gods uit de Maagd verliepen 324 jaar."

Voorgaande voorbeelden bewijzen de mogelijkheid van bewuste Christelijke thema's in de Alexanderroman.

Uit het voorgaande kan de conclusie worden getrokken dat er in de Alexanderroman literaire associaties zijn te vinden met Christelijke verhalen. Zo hebben we gezien dat de geboorte en dood van Alexander omgeven was met bovennatuurlijke omstandigheden. Zo werd Alexander volgens de Alexanderroman verwekt door een persoon die zich voordeed als de god Ammon. Ook de maagd Maria werd volgens de bijbel bevrucht door een hogere macht. Ook lijken ten tijde van de dood van Alexander en Jezus de hemellichamen in opstand te komen. Verder hebben we gezien dat het twaalfde levensjaar voor zowel Alexander en Jezus een belangrijk jaartal is geweest. Bovendien blijken zowel Alexander als Jezus compassie voor hun vijanden te hebben. Maar betekent dit nu dat in de

Alexanderroman de Christelijke thematiek op de voorgrond treedt, zoals in het leven van de Christus en Paulus het geval was? Het antwoord hierop is nee.

De Christelijke ethiek is een mix van de oorspronkelijke Christenleer en het Aristotelisme. Volgens Augustinus heeft de mens god nodig en dient de mens daarom de wetten van God te volgen. Thomas van Aquino haalt Aristoteles aan door te stellen dat de mens niet verloren is. Door de dood van Christus heeft de mens de mogelijkheid om in het reine met God te komen. De mens is een sociaal wezen en kan dus met de vermogens die hij heeft ervoor kiezen om het goede te doen. De staat dient er wel voor te zorgen dat de burger de mogelijkheid heeft om het goede te kiezen. Zoals we al eerder hebben gezien, zijn de brieven van Paulus een belangrijke bron geweest voor de morele thema's van het Christendom. Paulus schreef veel over naastenliefde en dat de dood van de Christus de mogelijkheid had geschapen voor de mensheid dat zonden konden worden vergeven en God de mogelijkheid had geschapen om ons te helpen met de problemen van alle dag.

Alhoewel Paulus en Jezus predikten over vergevingsgezindheid en naastenliefde en dit ook in hun dagelijks leven ten toon spreidden, lijkt Alexander meedogendheid en vergevingsgezindheid strategisch in te zetten wanneer hij een hoger doel wenst te bereiken, zoals zijn vijanden voor hem te winnen. Meedogendheid en vergevingsgezindheid blijken dus een middel voor Alexander te zijn voor een hoger doel. Het hoger doel betrof om een zo groot mogelijke naam te maken (en zoveel mogelijk land te veroveren). Alexander staat daarom ook niet bekend als Alexander de Liefdevolle maar als Alexander de Grote.

Thema's zoals mededogen en vergevingsgezindheid kunnen overigens ook heel goed passen in de traditie van Homerus. Achilles toonde bijvoorbeeld mededogen met de vader van Hector (Priamus). Hector had namelijk een boezemvriend van Achilles (Patroclus) gedood. Achilles doodde uit wraak Hector en bond hem vast aan zijn strijddar en sleurde hem dagenlang achter hem aan. De vader van Hector smeekte Achilles dat hij de laatste eer aan zijn zoon kon bewijzen met de daarbij horende rituelen. Denkend aan zijn eigen vader gaf Achilles het lichaam van Hector vrij zodat de vader de laatste eer aan zijn zoon kon bewijzen. Achilles laat hier een vorm van mededogen zien.

Ook verzoekt Odysseus (Homerus 2010, p. 203) de God Zeus om vergevingsgezind te zijn jegens zijn mannen, die ondanks een verbod de runderen van de god Helios roven en nuttigen: "Op dat ogenblik vluchtte de zoete slaap van mijn ogen en keerde ik terug van het zeestrand en de boot. Toen ik het schip al dicht was genaderd, drong in mijn neus de heerlijke geur van gebraden vlees. Ik jammerde luid en riep tot de onsterfelijke goden: 'Vader Zeus en gij andere eeuwig levende goden, hoe hebt gij mij in onheil gebracht door mij neer te vlijen in wrede slaap! Mijn mannen, die ik achterliet, hebben een grote misdaad verzonden!'"

Soms blijkt ook het medelijden te worden verzocht van de Goden (Homerus 2010, p. 212): "Houdt op geleide te geven aan ieder, die voortaan onze stad bezoekt; aan Poseidon offeren wij twaalf stieren, de beste uit onze kudde. Misschien krijgt hij medelijden en omringt hij niet onze staf met een keten van bergen." De goden wijzen soms ook op het belang van verzoening: "Nu koning Odysseus wraak heeft genomen op de vrijers, kan er nu een verbond worden gesloten en laat hij koning zijn en blijven en laten wij de herinnering aan de moord op hun zoons en broeders uitwissen."

Voor wat betreft goddelijke interventies kunnen deze herkenbaar zijn voor een Christelijk publiek, echter bleken in de geschriften van Homerus interventies van de Goden meer regel dan uitzondering te zijn. Zo blijkt Odysseus jarenlang te worden vastgehouden door de godin Kalypso op een eiland, maar is het ook door een goddelijke interventie (van

Zeus en Athene) dat hij het eiland weer kan verlaten om weer naar zijn eiland Ithaka terug te keren om zodoende af te kunnen rekenen met de vrijers van zijn vrouw (Homerus 2010, p. 81). Ook blijkt de zoon van Odysseus, geheten Telemahos, te worden aangespoord door de (vermomde) godin Athene om op zoek te gaan naar zijn vader omdat de vrijers van zijn moeder, zijn moeder lastig vallen en al het vermogen van zijn ouders opmaken in het paleis van zijn vader (Homerus 2010, p. 11-24).

We kunnen derhalve concluderen dat alhoewel bepaalde “Christelijke” eigenschappen en verhalen in de Alexanderroman herkenbaar zouden kunnen zijn voor een christelijk publiek, is het niet zo dat Alexander zich op welke manier dan ook als een Christen gedroeg. De zogenaamde “Christelijke” eigenschappen, zoals naastenliefde, mededogen en vergevingsgezindheid, kunnen eveneens heel goed passen bij de Homerische traditie waarbij deze eigenschappen veeleer voor een hoger doel werden ingezet, namelijk om de reputatie van iemand te vergroten of om te laten zien hoe dapper de held al wel niet is, dan als doel op zich.

4.5 Conclusie

De Homerische ethiek is niet zozeer een ethiek. Het betreft meer een verhalend epos geschreven vanuit het wereldbeeld van een dichter. Toch worden ook hierin bepaalde karaktereigenschappen als bewonderenswaardig en als aanbevelingswaardig gezien. Voorbeelden hiervan zijn het hebben van een goede reputatie en eervol gedrag. Hierbij is van belang dat deze reputatie grotendeels afhankelijk is van de familie waarin iemand wordt geboren. Is dit een familie met aanzien, dan heeft de persoon al een goede reputatie. Deze reputatie kan worden vergroot door middel van eervol gedrag.

De Aristotelische ethiek benadrukt niet zozeer het handelen van de mens, maar diens houding dan wel karakter. Dit karakter kan worden verkregen door oefening. De mens streeft naar geluk, wat alleen door rationele vermogens kan worden verkregen. Het is hierbij van belang om een midden van een bepaalde handeling of houding te kiezen. De rede speelt hierbij een belangrijke rol. Wanneer telkenmale het juiste midden wordt gekozen, zal de persoon als van nature een neiging hebben om het goede te doen; dit wordt dan jouw karakter. Dit betreft volgens Aristoteles het praktisch leven. Dit dient volgens Aristoteles te worden onderscheiden van het theoretisch leven. Het doel hiervan is om wijsheid te vergaren en verstandig te zijn.

De Christelijke ethiek kan worden gevonden in de brieven van Paulus en de leringen van Jezus zoals die worden beschreven in de bijbel. Redding is mogelijk via de Christus en de twee belangrijkste geboden zijn: ¹¹ god liefhebben en je naaste liefhebben. Voor wat betreft je naaste liefhebben, houdt dit volgens Jezus ook je vijand liefhebben in.

In dit hoofdstuk heb ik onderzocht of de verhalen in de Alexanderroman zijn te koppelen aan de hiervoor genoemde thema's. Gebleken is dat de morele thema's van Homerus met name tot uitdrukking worden gebracht in de verhalen die opgetekend staan in de Alexanderroman. Zo blijkt Alexander zich als een held te gedragen en strijdt hij moedig tegen zijn tegenstanders. Ook blijkt bij Alexander het geloof te bestaan dat de Goden kunnen interveniëren bij bepaalde gebeurtenissen op Aarde; goddelijke interventies zijn

¹¹ Marcus:30-31: “Heb de Heer, Uw God, lief met heel uw hart en met heel uw ziel en met heel uw verstand en met heel uw kracht. 31 Het op een na belangrijkste is dit: “Heb uw naaste lief als uzelf. Er zijn geen geboden belangrijker dan deze.”

eveneens aspecten die in de verhalen van Homerus naar voren komen. Verder blijkt Alexander net als de helden in Homerus een goddelijke oorsprong te hebben.

Dit wil niet zeggen dat niet ook andere deugden zoals wij die kennen van de leerstukken van Aristoteles of het Christendom naar voren komen in de Alexanderroman. Zo blijkt Alexander met beleid met Darius om te gaan wanneer hij met Darius correspondeert en spreekt hij zijn manschappen op een intelligente wijze toe om hen te motiveren voor de strijd wanneer zij het niet meer zien zitten om verder te strijden. Hier lijkt Alexander de deugden, zoals het vinden van de juiste balans in spreken en excelleren in moreel gedrag, die Aristoteles onderwees ten toon te spreiden. Echter zijn deze eigenschappen niet specifiek Aristotelisch te noemen maar kunnen evenzeer compatibel zijn met Homerische invloeden. Het is derhalve niet zo dat Alexander zich intelligent of wijs gedraagt omdat hij zich laat motiveren door het Aristotelisme maar deze eigenschappen lijken uit een soort van eigen belang voort te spruiten. Niet kan dus worden gezegd dat Alexander zich laat leiden door de filosofie van Aristoteles dat iemands goedheid en iemands levensgeluk uit het op een juiste wijze uitvoeren van een handeling, bestaat.

Er zijn overeenkomsten te zien tussen de verhalen in de Alexanderroman en het Christendom. Zo wordt Jozef, de vader van Jezus, in de bijbel gewaarschuwd dat Maria, de moeder van Jezus, zwanger is van een hogere macht. Ook Philippus wordt in een droom gewaarschuwd dat zijn vrouw zwanger is van een hogere macht. Daarnaast blijken bij de geboorte en dood van Jezus en Alexander de natuurelementen in verzet te komen. Dit zijn gebeurtenissen die herkenbaar zijn bij een Christelijk publiek. Voor wat betreft Christelijke deugden, zoals naastenliefde, mededogen en vergevingsgezindheid, blijkt dat Alexander soms wel vergevingsgezind is (o.a. jegens de familie van Darius die hij had gevangengenomen), maar dit is geen specifiek thema in de Alexanderroman. De vergevingsgezindheid lijkt eveneens meer strategisch door Alexander te worden ingezet dan om doelbewust te vergeven of medelijden te hebben.

Ook de helden of goden van Homerus blijken zich soms "Christelijk" te gedragen door mededogen te tonen of vergevingsgezind te zijn. Het tonen van mededogen of vergevingsgezind te zijn, blijkt dan geen doel op zich te zijn maar lijkt daarmee te kennen te worden gegeven dat helden en goden ook goede eigenschappen hebben en niet alleen uit zijn op wraak. De helden en goden van Homerus stellen voormelde eigenschappen (mededogen, naastenliefde en vergevingsgezindheid) niet centraal.

Concluderend kan derhalve worden gesteld dat in de Alexanderroman Homerische thema's op de voorgrond staan. Dit kan niet worden gezegd over Aristotelische- en Christelijke morele thema's.

Zoals ik in de inleiding heb aangekondigd zullen we met de morele ingrediënten die we in de Alexanderroman hebben gevonden in het achterhoofd, in het volgende hoofdstuk een eigentijds voorbeeld van een moreel pleidooi op basis van het relaas van het leven van Alexander naar voren brengen om te bezien in hoeverre daarin sprake is van overeenkomstige, of juist alternatieve ingrediënten.

Hoofdstuk 5: De wijsheid van Alexander de Grote

5.1 Inleiding

In het boek *De wijsheid van Alexander de Grote* worden 34 belangrijke gebeurtenissen in het leven van Alexander beschreven. De auteur van het boek, L. Kurke (2004), beschrijft deze gebeurtenissen niet alleen, maar laat ook zien welke lessen er vandaag de dag nog uit deze voorvallen kunnen worden getrokken. Hij doelt dan met name op de wijze waarop Alexander zijn rol als leider vervulde en hoe dit als voorbeeld kan dienen voor huidige leiders of managers. Dit lijkt sterk op de morele denkbeelden die door Homerus werden bepleit. Wanneer een mens dapper zou zijn dan zou die persoon ook een goed persoon zijn. De deelvraag die in dit hoofdstuk wordt beantwoord betreft: Welke morele thema's vinden we ook vandaag de dag nog terug in op Alexander's voorbeeld geïnspireerde geschriften?

In paragraaf 5.2 ga ik in op een viertal leiderschapsprocessen die in het boek worden beschreven. In paragraaf 5.3 ga ik in op eigenschappen die aan Alexander worden toebedeeld. In paragraaf 5.4 wordt ingegaan op de denkwereld die het beste bij dit boek past. In paragraaf 5.5. sluit ik af met een conclusie.

5.2 De vier leiderschapsprocessen

Kurke (2004, p.1) beschrijft een viertal leiderschapsprocessen: het reframen van problemen, het aangaan van allianties, het vestigen van een identiteit en het gebruik maken van symbolen. Van elk van deze processen zullen in deze paragraaf enkele voorbeelden worden gegeven.

Kurke (2004) wijst er met betrekking tot het reframen van problemen op, dat elke leider wordt geconfronteerd met onmogelijke problemen. Het is dan ook van belang om een ander probleem te zoeken dat makkelijker oplosbaar is, waardoor het eerste probleem onbelangrijk of irrelevant wordt. Als voorbeeld wordt de volgende anekdote naar voren gebracht. In de tijd van Alexander was de aanvoer van voedsel voor de manschappen van cruciaal belang. Dit werd meestal gedaan via rivieren. Echter, de Perzische marine was heer en meester over de rivieren. Een strijd op zee zou niet succesvol zijn geweest voor Alexander die in aantal manschappen en kunde de mindere was van de Perzische strijdkrachten. Alexander bedacht een briljant plan. Hij onderzocht de zwakheid van de Perzische marine. Deze zwakheid zat hem in de aanvoer van vers water. Hij zorgde er simpelweg voor dat de aanvoer van vers water werd tegengegaan door het onbruikbaar maken van de verswaterbronnen. Ook de stad Tyre die vers water voor de Perzen leverde, werd afgesneden van vers water. De stad kon daarna gemakkelijk worden ingenomen omdat de bewoners te verzwakt waren om te vechten (Kurke 2004, p. 7-9).

Een ander voorbeeld is het gevecht bij de Rivier Hydaspes (Kurke 2004, p. 11). Alexander wist dat, indien hij met zijn paarden het gevecht zou aangaan met de Indiase koning Poros, dit probleem zou kunnen opleveren. Paarden vluchten immers van nature weg van olifanten omdat zij niet tegen de geur van olifanten kunnen. Dit kan alleen worden voorkomen door paarden van jongs af aan te laten wennen aan de geur van olifanten. De Indiërs waren hiervan op de hoogte, waardoor de Indiase koning in de strijd gebruik kon maken van zowel paarden als van olifanten. Alexander gebruikte ook ditmaal zijn scherpe intelligentie om de strijd te winnen. Hij doodde met behulp van zijn boogschutters de berijders van de olifanten en liet de olifanten tussen hun ogen beschieten zodat zij blind werden. Door deze blindheid raakten de olifanten in paniek, wat bijdroeg aan de onrust aan

de zijde van de Indiase strijdkrachten. Alexander kon de strijd tegen de Indiërs vervolgens gemakkelijk winnen. Kurke (2004, p. 18) merkt hierbij op dat veel leiders vooral vertrouwen op hun eigen kracht zonder te focussen op de zwakheden van de tegenstanders, terwijl het gemakkelijker is om de zwakheden van de tegenstanders te exploiteren.

De tweede kwaliteit van goed leiderschap die Kurke (2004, p. 55) aansnijdt, is het aangaan van allianties. Alexander veroverde weliswaar veel landen, maar het was zijn doel om samen te werken met de leiders van de veroverde gebieden en niet om de veroverde gebieden te vernietigen. Als voorbeeld kan worden gewezen naar de slag bij de rivier Hydaspes (Kurke 2004, p. 57). De Indiase koning Poros vluchtte weg van het strijdtoneel. Alexander haalde hem al snel in en vroeg hem: "Hoe zal ik u behandelen?" Poros zei: "Dood me of behandel mij als de koning zoals ik ben." Alexander verbaasde zich over dit antwoord en liet de koning in leven en herstelde zijn koninkrijk en vergrootte dit zelfs. Dit leidde ertoe dat Indiërs generaties lang trouw bleven aan de opvolgers van Alexander.

Nadat Alexander de Perzische strijdkrachten bij Issus had verslagen, kreeg hij de zeggenschap over vele koninklijke bezittingen maar ook over de familie van Darius. Hij had de mogelijkheid om de soldaten met hen te laten doen wat zij wilden of de bezittingen te verkopen. Alexander deed dit echter niet (Kurke 2004, p. 61). Hij knoopte vriendschappen aan, behandelde vooral de moeder van Darius goed en trouwde zelf met de dochter van Darius. Hierdoor werd zijn identiteit als Perzische koning versterkt.

Het vestigen van een identiteit is volgens Kurke de derde eigenschap van een goede leider (Kurke 2004, p. 77). Wetenschappers en filosofen voeren vaak aan dat identiteit een sociale constructie is. Volgens Kurke is het vestigen van een eigen identiteit een belangrijke stap, waarbij de leden van een organisatie tot een gezamenlijke band komen met betrekking tot hun activiteiten. Alexander gedroeg zich als een held maar werd op zijn beurt gemotiveerd door de heldendaden beschreven in de *Ilias*. Hij hield daar zelfs een kopie van onder zijn kussen. Het is goed voor iemands identiteit om een idool voor ogen te hebben zodat je tot grote daden kan worden geïnspireerd (Kurke 2004, p. 88). Alexanders dood laat zien dat hij, hoewel hij werd beschouwd als een God, toch een gewone sterveling was. Desondanks heeft hij een groot rijk veroverd en zorgde hij voor eenheid binnen het rijk. Een bijna onmenselijke prestatie. De vraag is volgens Kurke (2004, p. 90-91) altijd: wie ben je en wat wil je uit jezelf halen? Welke legacy wil je achterlaten? In dit kader is het van belang om als leider je eigen realiteit te creëren. Dat Alexander dit deed blijkt uit de verschillende brieven die hij aan Darius schreef en waarin hij zichzelf als heerser van Azië neerzet en Darius als crimineel. Ook zet hij zichzelf neer als een persoon die mededogen toont ten opzichte van zijn vijanden, door de gevangengenomen soldaten van Darius en zijn familie goed te behandelen (Kurke 2004, p. 101-103).

Ook het gebruikmaken van symbolen is belangrijk voor een goede leider (Kurke 2004, p. 111). Een belangrijke vraag is hoe het mogelijk was dat Alexander zoveel steden en dorpen onder controle kon houden. Dit was mogelijk doordat hij een symbolisch voorbeeld stelde door een stad die in opstand kwam, met de grond gelijk te maken (Kurke 2004, p. 113-116). Verder zorgde hij ervoor dat de vrouwen werden verkracht terwijl de mannen keken. Daarna zorgde hij ervoor dat de mannen werden gedood terwijl de vrouwen keken. Daarna verkocht hij de vrouwen en kinderen als slaven. Deze bleven leven zodat zij verder konden vertellen hoe verschrikkelijk Alexander kon zijn. Hoe verschrikkelijk ook, uit angst voor eenzelfde lot durfde andere steden en dorpen niet meer in opstand te komen. Alexander wordt niet herinnert als de verschrikkelijke maar als de grote veroveraar.

Symbolische gedragingen werden door Alexander eveneens uitgeoefend door zelf vooraan het strijdtoneel te strijden (Kurke 2004, p. 121), dan wel mee te strijden met zijn kameraden. Toen de manschappen van Alexander zonder water kwamen te zitten en er nog een beetje water werd gevonden, werd dit bij Alexander gebracht. Hij gooide het water echter weg en zei dat hij hun lot zou delen (Kurke 2004, p. 138). Dit vergrootte volgens Kurke de saamhorigheid onder de soldaten en het vertrouwen in Alexander als leider.

De vier hierboven genoemde leiderschapskwaliteiten zijn volgens Kurke allemaal van belang om een goede leider te zijn. Aan de hand van enkele van de hiervoor genoemde voorbeelden uit het leven van Alexander geeft Kurke te kennen hoe het ten toon spreiden van deze eigenschappen iemand tot een groot leider kunnen maken.

5.3 Essentiële eigenschappen voor een leider

Welke drie essentiële eigenschappen had Alexander volgens Kurke (2004, p.149-153)? Alexander had ten eerste een visie. Deze visie spoorde hem aan om eventuele plannen te realiseren. Het is dan ook van belang om een visie voor ogen te hebben. Hierdoor kan de wereld worden veranderd.

Alexander had ten tweede een scherp inzicht in mensen. Hij zorgde ervoor dat hij de namen van 10.000 soldaten kende. Hij at en sliep ook met zijn soldaten. Hij vocht verder voor aan het front en verzorgde de gewonde soldaten en moedigde hen aan om over hun heldendaden te spreken. Dit zorgde ervoor dat er een grote kameraadschap heerste. Het is volgens Kurke dan ook niet zo dat Alexander het Perzische rijk veroverde maar het zijn de manschappen onder Alexander die het Perzisch rijk veroverde. Ten derde wordt gewezen naar grootmoedigheid. Alexander toonde zich vaak harteloos maar kon ook zeer grootmoedig optreden.

5.4. Welke denkwereld past het best bij dit boek?

In het licht van de vorige hoofdstukken, zouden we hier de vraag kunnen stellen waar voormelde leiderschapsprocessen en eigenschappen voor een goede leider het best bij passen: een Homerische denkwereld, een Aristotelische of Christelijke? De vraag stellen is hem eveneens beantwoorden. Het moge duidelijk zijn dat het fungeren als een goede leider en de eigenschappen die hierbij horen, het best passen bij een Homerische denkwereld. Deze denkwereld omvat eigenschappen zoals dapperheid, leiderschap en het bewaken van de eer.

Maar ook ten aanzien van de vier hierboven behandelde leiderschapsprocessen kunnen we steeds afzonderlijk een link leggen naar de Homerische belevingswereld. De viertal leiderschapsprocessen: het reframen van problemen, het aangaan van allianties, het vestigen van een identiteit en het gebruik maken van symbolen, hebben als doel om een goede leider te zijn. Hieronder zullen de hiervoor genoemde leiderschapsprocessen in de verhalen van Homerus aan bod komen.

Voor wat betreft het reframen van problemen kan worden gewezen naar het verhaal over het paard van Troje. Troje werd als een stad gezien die onmogelijk leek om te veroveren vanwege de hoge muren waarmee Troje was omringd. Odysseus en zijn mannen bedachten een list door een houten paard achter te laten op het strijdveld maar waarin wel soldaten waren verstopt. Nadat de Trojanen het paard binnen de stadsmuren brachten klommen in de nachtelijke uren de soldaten uit het houten paard en openden van binnen uit

de stadspoorten waardoor de stad gemakkelijk kon worden overwonnen en de stad met de grond gelijk werd gemaakt. Een moeilijk probleem (lastig te overwinnen stad) werd vervangen door een makkelijker probleem (maken van een houten paard waarin soldaten zitten) zodat het eerste probleem, makkelijker oplosbaar bleek.

Voor wat betreft het aangaan van allianties wordt gewezen naar het volgende verhaal in de Odyssee. Odysseus kwam na veel omzwervingen weer terug op zijn eiland. Hij wilde afrekenen met de vrijers van zijn vrouw omdat zij steeds probeerden zijn vrouw te versieren en omdat zij steeds rondhingen in het paleis en teerde op het voedsel in het paleis dat niet aan hen toebehoorde. Odysseus werd door een godin vermomd als oude man en deed mee aan een wedstrijd in het paleis. Hij won de wedstrijd. Hij maakte gebruik van de onoplettendheid van de vrijers en maakte er velen dood. Odysseus sloot een alliantie met degene die hij niet gedood had. Dit zorgde voor verdere rust op het eiland. Ook in de Homerische traditie kwam het sluiten van allianties derhalve ook al voor.

Het vestigen van identiteit wordt ook als leiderschapskenmerk aangemerkt door Kurke (2004). Odysseus blijkt een goede naam en reputatie opgebouwd te hebben door zijn heldhaftige daden. Zo vertelt Meneloas over Odysseus (Homerus 2010, p. 63): "Al deze dingen, vrouw, zijn zeker zoals je gezegd hebt. Van veel heldhaftige mannen heb ik geest en verstand leren kennen, veel landen heb ik bereisd; maar nog nooit heb ik een tweede voor ogen gezien zo onversaagd van hart als Odysseus. Denk onder meer aan wat de man durfde en deed. Toen wij allen, de dappersten onder de Grieken, verscholen zaten binnen de gladde wand van het houten paard, dood en verderf brengend aan de Trojanen..." Door de heldhaftige daden van Odysseus schiep hij een identiteit waardoor hij door vele personages in de Odyssee wordt geprezen.

Ook het gebruik van symbolen is niet onbekend in de Homerische denkwereld. Ten tijde van de hierbovengenoemde wedstrijd in zijn paleis, lukte het alleen Odysseus om de pees van een sterke boog te spannen. Hij nam de boog ter hand en zonder moeite spande hij hem en schoot een pijl door de ijzers. Met dezelfde boog doodde hij de vrijers van zijn vrouw (Homerus 2010, p. 380). Hiermee wordt kennelijk door Homerus bedoeld dat Odysseus over speciale gaven beschikte. Verder is bekend het verhaal in de *Ilias* dat Achilles het gedode lijk van Hector achter zijn strijdswagen sleept om de Grieken te laten geloven dat de Trojanen niet onoverwinnelijk waren (Homerus 2010, p. 617-619); hetgeen later ook is gebleken. Geconcludeerd kan worden dat het gebruik van symboliek ook voorkwam in de Homerische geschriften.

Verder wijst Kurke op een drietal essentiële eigenschappen voor een leider: het hebben van een visie, het hebben van een scherp inzicht in mensen en grootmoedigheid. Ook deze eigenschappen kunnen worden aangetroffen bij de helden in de Homerische geschriften. Voor wat betreft het hebben van een visie blijkt Odysseus na terug te zijn gekomen op zijn eiland niet gelijk probeert de vrijers van zijn vrouw te doden. Odysseus probeert eerst informatie in te winnen bij een vroegere knecht (geheten Eumaios) van hem hoe de situatie ter plaatse is. Hij wordt hierbij geholpen door de Godin Athene die hem onherkenbaar maakt door hem te veranderen in een oude man (Homerus 2010, p. 220). Odysseus ontwikkelt een plan om de macht over zijn paleis te weer te herkrijgen en af te rekenen met de vrijers van zijn vrouw. Uiteraard kan ook worden gewezen naar het houten paard wat achteraf een ingenieus plan blijkt te zijn geweest om de stad Troje met de grond gelijk te maken.

Voor wat betreft de eigenschap 'het hebben van een scherp inzicht in mensen' kan worden gewezen naar Achilles die met de dood van Hector, een zoon van de koning van

Troje, zijn medestrijders duidelijk wil maken dat de Trojanen niet onoverwinnelijk zijn. Bovendien was Achilles bereid om mee te vechten in de strijd vooral na de dood van zijn vriend geheten Patroclus. Deze vriend werd gedood door Hector.

Voor wat betreft de eigenschap grootmoedigheid kan wederom worden gewezen naar het verhaal in de *Ilias* waarbij Achilles het door hem gedode lichaam van Hector vrijgaf aan zijn vader omdat de vader de laatste rituelen wenste te verrichten voor zijn zoon. Daarnaast kan ook worden gewezen naar Odysseus die zijn verdere wraak laat varen en vrede sticht met de overgebleven bewoners van het eiland nadat hij de vrijers van zijn vrouw had gedood die ook misbruik maakte van zijn bezittingen in het paleis.

Zowel de vier genoemde leiderschapsprocessen (het reframen van problemen, het aangaan van allianties, het vestigen van een identiteit en het gebruik maken van symbolen) als de essentiële eigenschappen van een leider (het hebben van een visie, het hebben van een scherp inzicht in mensen en grootmoedigheid) kunnen dus ook worden aangetroffen in de Homerische traditie en zijn dus niet alleen te vinden in het leven van Alexander. De Aristotelische denkwereld stelt het praktisch leven (de juiste balans vinden) en het theoretisch leven (filosoferen, wijsheid vergaren etc.) centraal. Uit niets blijkt dat Kurke deze twee uitgangspunten centraal stelt. Alhoewel het zijn van een goede leider ook wellicht het midden tussen twee uitersten zou kunnen zijn, blijkt uit de genoemde eigenschappen dat deze middelen worden ingezet om het doel (het zijn van een goede leider) te bereiken. Ook een theoretisch leven lijkt niet centraal te staan in het boek van Kurke. De schrijver verwijst derhalve niet naar de uitgangspunten die Aristoteles voorschrijft. Dit geldt eveneens voor het Christendom. Het Christendom stelt het leven en het voorbeeld van de Christus centraal. (zie de evangelieboeken van de bijbel en de brieven van Paulus). Jezus predikte met name de liefde voor god, de liefde voor de mens (de naaste) en de vergeving van zonden. Ook deze uitgangspunten blijken niet naar voren te komen in het managementboek van Kurke. Geconcludeerd kan derhalve worden dat de voorwaarden om een goed leider te zijn het best herkenbaar zijn voor een Homerisch lezerspubliek.

5.5 Conclusie

In het boek *De wijsheid van Alexander de Grote* worden een viertal leiderskwaliteiten besproken: het reframen van problemen, het aangaan van allianties, het vestigen van een identiteit en het gebruik maken van symbolen. Deze kwaliteiten spruiten voort uit een studie van het leven van Alexander. Belangrijke persoonlijke eigenschappen zijn volgens Kurke: het hebben van een visie, scherpzinnig en grootmoedig zijn.

Het is derhalve frappant om op te merken dat alhoewel zoveel jaren zijn verstreken nadat de Alexanderroman werd opgetekend, dit managementboek ook voorbeelden aandraagt uit het leven van Alexander waarbij dapperheid en goed leiderschap centraal staan. Uit de verschillende voorbeelden die in dit hoofdstuk naar voren zijn gebracht blijkt dat het soort gedragingen en karaktereigenschappen dat met Alexander wordt geassocieerd voordelen met zich brengt voor de ontwikkeling van goed leiderschap. De Alexander in deze tijd wordt -in ieder geval in dit boek- derhalve niet zozeer geassocieerd met moreel goed gedrag vanuit Aristotelisch of Christelijk standpunt, maar met kwaliteiten zoals wij die kennen vanuit het Homerische wereldbeeld. Indien er al eigenschappen ten toon worden gespreid die we kennen uit een Aristotelische en Christelijke denkwereld, blijken deze eigenschappen niet als doel op zich maar als middel te worden gebruikt om een hoger doel te bereiken. Deze hogere doelen zijn veelal doelstellingen zoals we die kennen uit een

Homerische denkwereld, namelijk het bewaren van je eer en reputatie en het zich dapper gedragen.

De vraag zou kunnen worden gesteld of de visie die Kurke heeft over de eigenschappen van een goede leider breed worden gedragen in de management literatuur? Uit de literatuur blijkt dat er verschillende definities zijn van wat leiderschap betekent (Van Muijen en Schaveling, 2011, p. 14). Van Muijen en Schaveling (2011, p. 14) stellen zelfs: *“Wellicht zijn er evenveel definities als onderzoekers die dit fenomeen bestuderen.”* Wel blijkt dat de laatste jaren in de literatuur de trend is dat goede leiders over de volgende eigenschappen dienen te beschikken: leiders hebben een visie nodig en dienen betrokkenheid te creëren. In dit verband wordt naar transactioneel leiderschap, transformationeel leiderschap en charismatisch leiderschap gewezen (Van Muijen en Schaveling, 2011, p. 22). In het geval van transactioneel leiderschap proberen de leiders de volgers te motiveren door een beroep te doen op het eigenbelang van de volgers (Van Muijen en Schaveling 2011, p. 22; Slocum en Hellriegel 2011, p. 322;). Bij transformationeel leiderschap is er sprake van een leider die in staat is om de behoeften van medewerkers te verbreden en te versterken, en deze te richten op de doelen van de groep en de organisatie (Van Muijen en Schaveling, 2011, p. 322; Slocum en Hellriegel, 2011, p. 331). Charismatisch leiderschap (dit wordt soms als een onderdeel gezien van transformationeel leiderschap) wordt gezien als het vermogen om personen enthousiast te maken voor een bepaalde visie en daardoor hen te bewegen tot het leveren van buitengewone prestaties (Boonstra, 2011). Opvallend is dat Alexander als leider ook deze eigenschappen bleek te beschikken. Hij was in staat om op een charismatische wijze zijn soldaten te motiveren door een beroep te doen op hun eigen belang en hun behoeften te verbreden. Het voorgaande kan blijken uit het volgende voorval. Alexander liet een brug afbreken. De soldaten begonnen onder elkaar te mompelen en wisten niet hoe zij dan terug zouden moeten keren. Alexander stelde (De Rynck 2004, p. 69):

Strijdmakers, mooie verwachtingen koesteren jullie over de overwinning, met jullie gedachten over nederlaag en terugtrekking! Juist daarom heb ik de brug laten afbreken: opdat jullie zouden vechten en de overwinning zouden behalen, en in geval van verlies niet op de vlucht zouden slaan. Oorlog is geen zaak van wie vlucht maar van wie achtervolgt. Wij zullen samen de terugtocht naar Macedonië aanvaarden en als overwinnaars terugkeren. Een oorlog aangaan is voor ons een spel.

De troepen waren weer vol van vertrouwen door de wijze waarop Alexander zijn manschappen toesprak en trokken ten strijde (De Rynck 2004. p. 69). Dit laat wel zien dat Alexander wist hoe hij de manschappen moed moest inpraten. Ook in de *Illias* laat Achilles zien niet bang te zijn voor de Trojanen en daagt hij Hector uit om met hem te vechten. Hector vindt uiteindelijk de dood in het gevecht. Ongetwijfeld was dit een opsteker voor de manschappen die samen tegenover de sterke vesting van Troje stonden en als gezamenlijk doel hadden de Trojanen te overwinnen.

Uit het voorgaande blijkt dat alhoewel er in de literatuur kennelijk niet altijd overeenstemming is over de eigenschappen van een leider, valt wel op dat de laatste jaren er in de literatuur op wordt gewezen dat een leider zijn of haar volgers enthousiast dient te maken voor een hoger doel en hiervoor een bepaalde mate van charisma zou moeten hebben. Ook gelet op het grote grondgebied (het hoger doel) dat Alexander en zijn

manschappen in een korte tijd wisten te veroveren, kan er niet aan worden getwijfeld dat Alexander ook over deze eigenschappen beschikte.

Hoofdstuk 6: De conclusie

In dit hoofdstuk wordt de centrale vraag van deze scriptie beantwoord, namelijk welke van de Homerische-, Aristotelische- en Christelijke morele thema's staat centraal in de Alexanderroman?

Duidelijk is dat de Alexanderroman is geschreven vanuit een Homerisch denkbeeld. Dapperheid en een goede reputatie blijken telkenmale naar voren te komen in de verhalen over Alexander. Dit kan niet worden gezegd over het Aristotelische denkbeeld. Weliswaar gedraagt Alexander zich wijs wanneer hij bijvoorbeeld zijn vermoeide manschappen aanspoort om verder te vechten en tracht hij met tactiek Darius van replek te dienen maar niet kan worden gezegd dat Alexander een Aristotelicus is. Alexander wordt namelijk incidenteel als intelligente persoon opgevoerd. Intelligent zijn kan echter ook worden gelinkt aan het Homerisch wereldbeeld. Te denken valt aan het beroemde verhaal van het houten paard, welk paard als geschenk aan Troje werd gegeven. In het paard bevonden zich echter Odysseus en soldaten die in de avonduren uit het paard klommen en de poorten van Troje opendeden, om zo binnen de muren van Troje dood en verderf te zaaien onder de Trojanen. Dit kan worden gezien als een intelligente strategische zet van Odysseus en zijn mannen. Intelligente en wijze gedragingen zijn derhalve niet exclusief Aristotelische eigenschappen, maar kunnen ook ten toon worden gespreid door personen die enkel leven binnen een Homerische wereld. Deze eigenschappen staan echter niet centraal in de Homerische moraal.

Ook met betrekking tot het Christendom kan de vraag worden gesteld of het Christendom een voorname rol speelt in de Alexanderroman. Ook deze vraag kan negatief worden beantwoord. Weliswaar zijn er verhalen in de Alexanderroman die gelijkenissen vertonen met die van de bijbel (zoals gebeurtenissen rond de geboorte en de dood van Jezus en Alexander) en toont ook Alexander mededogen, hetwelk als een Christelijk moreel element kan worden beschouwd, toch kan niet worden gezegd dat Alexander zich als een Christus gedroeg. Ook voor het tonen van mededogen en naastenliefde door Alexander kan worden opgemerkt dat dit eveneens eigenschappen zijn die niet vreemd zijn voor personen/Goden zoals wij die kennen in een Homerisch wereldbeeld.

Alhoewel na de tijd van Homerus Aristotelische- en Christelijke normen en waarden de mensheid hebben beïnvloed, blijkt er nog steeds een aantrekkingskracht te zijn voor Homerische eigenschappen zoals dapperheid. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de studie die wij hebben gedaan van het boek *de Wijsheid van Alexander de Grote*. Dit managementboek laat zien dat Alexander vooral in verband wordt gebracht met het zijn van een goede leider en het zich dapper weten te gedragen. Het gaat hier om leiderschapsliteratuur waarvoor de ethiek van Aristoteles en de levenslessen van het Christendom kennelijk niet relevant zijn, terwijl de lessen wel overeenkomsten vertonen met een Homerische ethiek.

Ook Nietzsche lijkt zich meer aangetrokken te voelen tot het Homerische denkbeeld dan het Aristotelisch of Christelijk denkbeeld. Dit is vooral te zien in zijn theorie over de heren en slavenmoraal. Volgens Nietzsche bestaat de herenmoraal uit trots, adellijkheid en assertiviteit. De slavenmoraal is een reactie op de herenmoraal. Volgens deze nieuwe moraal zijn de eigenschappen van de herenmoraal slecht en zijn eigenschappen zoals zelfbeheersing, medelijden en nederigheid, goed. Deze slavenmoraal is volgens Nietzsche vooral in het Christendom terug te vinden. Nietzsche spreekt over een slavenopstand in de moraal: de slaven onderwerpen de heren door hun grote aantallen. De oude moraal (herenmoraal) wordt vervangen door een nieuwe moraal (slavenmoraal). Nietzsche verwijst

in dit verband naar de vergelijking over de lammeren en roofvogels (Nietzsche 2010, p. 36-37). De lammeren (de slaven, de zwakkeren) zijn boos op de roofvogels (de heren, de edelen). De roofvogels handelen volgens Nietzsche echter volgens hun natuur. Toch lijkt het of de lammeren de overhand hebben gekregen. Dit blijkt ook uit het feit dat het Christendom zeer invloedrijk is geweest en is. Nietzsche heeft echter eerbied voor de edelen (de sterkeren). De edelen leven vanuit zichzelf en niet vanuit ressentiment zoals de zwakkeren. De edelen leven zoals een mens zou moeten leven. Intelligentie en wijsheid (eigenschappen die door Aristoteles als een deugd werden gezien) worden door de sterkeren als bijzaak gezien.¹²

Uit het voorgaande kan de conclusie worden getrokken dat de Homerische idealen geen schimmen uit het verleden zijn, maar nog steeds als voorbeeld kunnen gelden voor mensen om hun leven in te richten. Uit het leven van Alexander blijkt dat de Homerische eigenschappen, zoals dapperheid en eervol leven, hem hebben geholpen om een groot deel van de wereld te veroveren.

¹² Alhoewel Nietzsche een voorkeur lijkt te hebben voor Homerische eigenschappen stelt hij toch een nieuw soort mens voor: de Übermensch. De Übermensch is een mens die op een andere wijze heeft proberen te leven. Hij gaat op in het proces van ontstaan en vergaan. Hij heeft de tragiek van het leven in zich opgenomen. Het is daarom volgens Nietzsche van belang om de aarde getrouw te zijn (Nietzsche 2009, p. 27).

Literatuurlijst

- Aristoteles (2013). *Ethica Nicomachea*. Vertaald en toegelicht door C. Hupperts en M. Poortman (2013). Budel: Uitgeverij DAMON bv.
- Berti, M. (2011). *Alexander the Great and Aristotle in the Libro de Alexandre*. Nancy-Paris.
- Boonsta, J. (2013). *De leiderschapsbox. 1. Leiderschapsverkenningen. Een safari door de wereld van leiderschap*. Verkregen op 11 april 2017 van <http://www.jaapboonstra.nl/wp-content/uploads/2013/02/1.-Leiderschapsverkenningen-Jaap-Boonstra.pdf>
- De Rynck, P. (2004). *De Alexanderroman. Avonturen van Alexander de Grote*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep
- Fox, R.L. (2005). *Alexander de Grote. Het standaardwerk over Alexander de Grote*. Amsterdam: Uitgeverij de Arbeiderspers.
- Irwin, T. (2011). *A History of Western Philosophy. Classical Thought*. Oxford New York. Oxford University Press.
- Homerus (2010). *Odysee*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep.
- Homerus (2014). *Illias. Wrok in Troje*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep.
- Jacobs, F. (2015). *Een filosofie van emoties en verlangens*. Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds.
- Karla, G.A. (2012). Folk Narrative Techniques in the Alexander Romance. *Mnemosyne* 65, 636-655.
- Kurke, L. (2004). *The wisdom of Alexander the Great. Enduring Leadership Lessons from the Man Who Created an Empire*. New York: Amacom.
- Manguel, A. (2008). *De Illias en de Odysee van Homerus*. Amsterdam: Mets & Schilt.
- Smith, N.D. (2001). Some thoughts about the origins of 'Greek Ethics'. *The Journal of Ethics* 5: 3-20.
- Nietzsche, F. (2009). Aldus sprak Zarathoestra. *Een boek voor allen en voor niemand*, oorspronkelijke titel: *Also sprach Zarathustra* (1885). Amsterdam: Wereldboek bibliotheek.
- Nietzsche, F. (2010). *De genealogie van de Moraal*, oorspronkelijke titel: *Zur Genealogie der Moral* (1887). Amsterdam: Uitgeverij de Arbeiderspers.
- Slocum, J.W. en Hellriegel, S. (2011). *Principles of Organizational Behavior*. China: China Translation & Printing Services Limited.
- Van Muijen, J. en Schaveling. Leiderschap: een theoretisch overzicht. In J. Boonstra, J. van Muijen en H. Tours (2011). *Leiderschap in organisaties. Crisis in leiderschap-op zoek naar nieuwe wegen*. Den Haag: Wolters Kluwer Business
- Van Tongeren, P. (2008). *Deugdethiek leven. Een inleiding in de deugdethiek*. Amsterdam: Uitgeverij SUN.
- Veine, P. (1983). *Les Grecs ont-ils cru à leurs mythes?* Parijs: Editions du Seuil.
- Westerman, P. (1998). *Rechtsfilosofie, Inleiding*. Assen: Van Gorcum.